

Het Justitiepaleis

BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

31

Coördinatiecomité

Thierry Wauters, Ode Goossens, André Loits, Emmy Toonen, Manoëlle Wasseige,
directie Monumenten en Landschappen

Tekst en iconografie

Jos Vandenbreeden, Sint-Lukasarchief
André Loits, directie Monumenten en Landschappen (Symbolen van het gerecht)

Dankbetuigingen

Onze dank gaat uit naar alle personen en instellingen
die hebben bijgedragen tot deze publicatie:

Gustave Abeels, Thomas Coomans, Postdoc Mediëvistiek, Universiteit Leiden,
Hortamuseum, G. Janssens, Archief Koninklijk Paleis,
Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Rik Sauwen,
Sint-Lukasarchief, Stadsarchief, Museum van de Stad Brussel.

Illustraties

b = boven; m = midden; o = onder; r = rechts; l = links

Archief Koninklijk Paleis: 2-3, 10b, 21, 36; Bastin/Evrard: 47; Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis,
Vincent Cassart: 14, 18b; La Page: 5; André Loits: 1, 46o, 49, 50, 51l;
Marie-Françoise Plissart: omslag, 39; Sint-Lukasarchief, documenten, opname Luc Nagels: 7, 11, 16, 17, 18o, 20, 25,
28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 42, 45, 46b, 48, 51r; Sint-Lukasarchief, fonds Gustave Abeels: 4, 6, 9, 10o, 12,
13, 44o; Sint-Lukasarchief, foto Pol De Prins: 8, 40; Stadsarchief Brussel: 23, 24, 44b; verzameling Hubert Sauwen:
26, 27; verzameling Stadsmuseum Brussel: 22.

Vormgeving: La Page - *Vertaling:* Gitracom - *Druk:* Claes Printing - *Distributie:* Nord-Sud

© Verantwoordelijk uitgever: Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, directie Monumenten en
Landschappen, Arlette Verkruyssen, Directeur-generaal van het bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting,
CCN – Vooruitgangstraat 80 – 1035 Brussel

2e uitgave (originele tekst uitgave 2001 - nieuwe vormgeving)

GEDRUKT IN BELGIË

WETTELIJK DEPOT : D/2012/6860/008 - ISBN-978-2-930457-77-2

HET JUSTITIEPALEIS

Kunst in de straat en in de stad	2
Een nieuwe akropolis.	4
Zoeken naar een bouwplaats, de voorkeur voor een nieuw paleis	11
De wedstrijd en de eerste ontwerpen	14
Architectuur en artistieke vrijheid	21
Techneken en constructie	25
De gevels en de ruimten in het Justitiepaleis	35
Kritieken op het Justitiepaleis	42
Joseph Poelaert	44
Symbolen van het gerecht	46

Panorama van Brussel, rond 1895.

“Deze dag is voor het land een gelukkige gelegenheid om de waarde van onze aannemers en van onze arbeiders vast te stellen. Dit grandioos monument is als een permanente tentoonstelling van onze nationale werkkraft. Het toont de intelligentie en de kracht ervan. De uitzonderlijke en onvoorziene moeilijkheidsgraad van het werk heeft eerder dan de afwijzing van onze arbeiders, hun wedijver aangewakkerd, hun moed vergroot en het is met trots dat wij hun succes kunnen vieren”.

Uit de toespraak van minister van Justitie Jules Bara,
bij de inhuldiging van het Justitiepaleis

KUNST IN DE STRAAT EN IN DE STAD

De luister van het stadsbeeld was een concept dat de burger uit de 19de eeuw na aan het hart lag. Wie door de stad wandelde, kon dat alleen maar beamen. “Bestudeer de gevels terwijl u wandelt, het is een erg gevarieerd onderwerp vol verrassingen”, hoorde men dikwijls. Alle gevels en straatwanden, pleinen en plantsoenen waren mooi en kunstig bewerkt.

Om het voorbeeld te stellen, was ook de overheid begaan met de architectuur van de publieke gebouwen en met de aanleg van de openbare ruimte, de pleinen, squares en parken. De fysionomie van

de stad was als een indrukwekkend schouwspel. Kunst werd met architectuur en stedenbouw verbonden en stond ten dienste van de kwaliteit van het leven.

Ieder gebouw – privé of openbaar – had zijn verhaal te vertellen aan de voorbijganger; op elke gevel kon men een stukje geschiedenis van de architectuur en kunsten aflezen. Ambacht en kunst werden voor iedereen zonder onderscheid tentoongesteld. De openbare ruimte, de straat, was het terrein van een grootschalig cultureel en esthetisch onderricht, van de creatieve expressie, de ontwikkeling van de goede smaak, de esthetiek en, vooral, het toneel van een levenskunst.

Burgers, politici en overheid streefden nadrukkelijk naar een “stadsverfraaiing”, zowel in de opbouw als de ontwikkeling van de stad. Zowel bij de aanleg van een stedelijk patroon als bij de architectonische invulling ervan, hield men rekening met het veralgemeend concept “stadsestetiek” en bekeek men de stad als kunstwerk, met de straat als werkterrein. Nieuwe monumentale gebouwen vormden de bakens in het stadspatroon, naast oudere historische monumenten. Via architectuur en kunst slaagde men erin om in de straat een stedse beschaving te ontwikkelen en zo aan de nieuwe urbaniteit vorm te geven.

Als op een "akropolis" domineert het Justitiepaleis met zijn volume en met de koepelbouw de laagstad.

EEN NIEUWE AKROPOLIS

De assenstructuur van de 18de-eeuwse Warande en het Koningsplein vormden in Brussel het uitgangspunt waarrond de stedenbouwkundige structuur van de randgemeenten zich de hele 19de eeuw door verder ontwikkelde. De Wetstraat werd doorgetrokken vanaf de Warande, met uitzicht op de arcaden van het Jubelpark; de Regentschapsstraat kwam in het verlengde van één van de parklanen in de Warande te liggen en zou een groots perspectief op het Justitiepaleis bieden.

Een andere uitbreiding van een dergelijke as was de aanzet van het "Koninklijk Traject", de verbinding tussen de twee paleizen van de vorst. Hiervoor werd de Koningsstraat doorgetrokken tot aan de Schaarbeeksepoort en, via de Paleizenstraat en de Koninginnelaan, tot Laken. Bij de aanleg van de ringlaan werd het principe van het panoramisch uitzicht op de benedenstad gehanteerd. De Koningsstraat strekte zich als het ware op de rand van een terrasstructuur uit, met aan de westkant, op regelmatige afstanden, een doorkijk en een panorama. De monumentale gebouwen die er

werden opgetrokken, dienden om het perspectief af te sluiten. Zij vormden de nieuwe (attractie-)polen in de stedenbouwkundige structuur van de stad. Het Justitiepaleis, dat rechtstreeks aansloot op het Koningsplein en de Warande (met Parlementsgebouw en Koninklijk Paleis), nam daarbij een erg belangrijke plaats in, net zoals de Congresszuil, de Koninklijke Sint-Mariakerk, de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken en het Koninklijk Paleis in Laken.

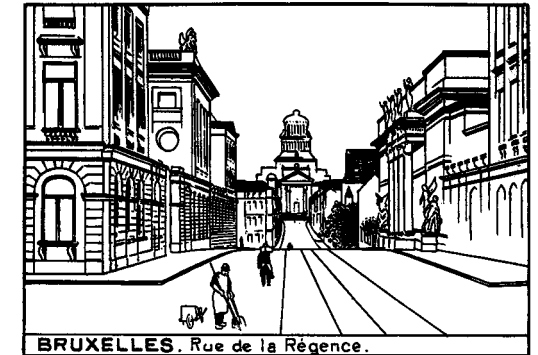
Zicht vanaf het Koningsplein in de Regentschapstraat voor en na de bouw van het Justitiepaleis: rechts het Paleis voor Schone Kunsten, nu Museum voor Oude Kunst.

Op de achtergrond de nog niet gerestaureerde O.-L.-Vrouw van de Zavelkerk.

Vanaf 1866 werd de Regentschapstraat doorgetrokken, voorbij de Zavelkerk. Deze straat veranderde in een ware monumentenas, met als spectaculair orgelpunt het Justitiepaleis, het grootste bouwwerk uit de 19de eeuw. Er werd gebruik gemaakt van de natuurlijke welving van het terrein om, van hieruit, grandioze stadsperspectieven op te bouwen. In de Franse vertaling uit 1902 van het boek *L'art de bâtir les villes* door de Oostenrijkse stedenbouwkundige Camillo Sitte, stond een prent van de Regentschapstraat, als voorbeeld van een dergelijk meesterlijk stadsperspectief.

De Duitse architect en stedenbouwkundige Josef Stübben beschrijft in 1880 in zijn reisfeuilleton *Architektonische Reise in Belgien* de plaats waar het Justitiegebouw is opgericht en van waaruit het heel Brussel beheerst als een "nieuwe akropolis". Het bouwwerk is waardig geïsoleerd in het landschap, waardoor het aan monumentaliteit wint. Het voorplein biedt aan één zijde een panoramisch uitzicht op heel de benedenstad en de directe omgeving van de stadskern.

Stedenbouwkundige taferelen worden in de 19de eeuw als schilderijen opgevat. Zo heeft het corpus van het Justitiepaleis de hele benedenstad als voorgrond nodig om tot zijn recht te komen. Vanuit de centrale vijver in de Warande wordt een gelijkaardig, schilderkunstig tafereel opgebouwd, met de schuine parklaan als voorgrond. Het hekken met toegangspaviljoenen van de Warande vormt de voorgrond van een tweede tafereel; het ruitersstandbeeld van Godfried van Bouillon (beeldhouwer Eugène Simonis, 1848) – niet toevallig in profiel – dat van een derde tafereel, met als eindperspectief het majestueuze portaal en de hoge koepel van het Justitiepaleis. In de loop der tijden werd het stedenbouwkundig perspectief zorgvuldig opgebouwd uit een aantal onderscheiden sequenties, waarbij ook de randbebouwing en de straatprofieling een ontegensprekelijk belangrijke rol speelden.

Illustratie van een monumentaal stadsperspectief waarbij gebruik wordt gemaakt van het bestaande reliëf van het terrein. Tekening naar Camillo Sitte (1902).

Beter dan met de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken wist Joseph Poelaert hier aan te tonen wat de beheersing van een stedelijk landschap betekent en hoe een architect daaraan vorm kan geven.

Vanuit andere plaatsen in de stad domineert de koepel van het Justitiepaleis evenzeer. Eén van de merkwaardigste uitzichten op de koepel van het Justitiepaleis heeft men vanuit het Dudenpark in Vorst. In het landschappelijk-pittoreske aangelegd park werd een glooiende, open vlakte gecreëerd waar het silhouet van het Justitiepaleis zich aan de horizon aftekent.

Het is belangrijk te beseffen welke impact de dominerende plaats van het paleis op het algemeen panorama van de stad zou hebben. Voor Poelaert was het een hele uitdaging om een monumentaal gebouw op te richten op het ongelijke terrein. De architect slaagde er echter in de niveaoverschillen van de site te gebruiken. Om een idee te krijgen van het moeilijke terrein: ten opzichte van de hoofdtoegang aan het Poelaertplein ligt de ingang aan de Wolstraat 7 m lager; het verschil met de toegang in de Wynantsstraat bedraagt 14 m en met die van de Miniemenstraat 21 m. De niveaoverschillen zijn op vernuftige wijze in het gebouw zelf opgevangen.

De opbouw van een “stedenbouwkundig beeld” gebeurde zoals in een geschilderd tafereel: voorgrond, centraal motief en achtergrond. De architectonische wandeling naar het “einddoel” kan beginnen.

De verbinding tussen het Poelaertplein en de Miniemenstraat gebeurt via ruim uitgebouwde hellende vlakken, terwijl in het interieur het niveauverschil met de z.g. Miniementrap (161 treden) overbrugd wordt.

“Ik had het voorgevoel dat dit monument mijn werk zou zijn en het plan... hier is het”

J. Poelaert

“Men maakt op dit moment maar één monument in de wereld, en... dat is het Justitiepaleis van Brussel”

Charles Garnier, architect van de Opera van Parijs

DE ARTIESTENDROOM - HET ACHTSTE WERELDWONDER

In de artiestendroom van Joseph Poelaert zien we vandaag het perfecte model van een eclectische constructie. Poelaert heeft van het Justitiepaleis (beschermd op 03/05/2001) het monument en meesterwerk van de 19de eeuw gemaakt. Dat wordt reeds volop in zijn tijd bevestigd: “(...) zeker is dat het gerechtsgebouw met zijn omgeving in alle gevallen een stadsverfraaiing van eerste klas zal te weeg brengen”, verklaart stedenbouwkundige Joseph Stübgen in 1880. Aan het einde van de Regentschapsstraat vormen het monumentale portaal en de koepelbouw een “stadspoort”, een triomfboog (voor de justitie) en tegelijk een ideale afsluiting van het perspectief van deze monumentale stadsas. Het gehele bouwwerk rust, zoals in een schilderij, majestueus op een sokkel, in het centrum van de compositie, met als voorgrond de hele Brusselse benedenstad.

ZOEKEN NAAR EEN BOUWPLAATS, DE VOORKEUR VOOR EEN NIEUW PALEIS

Vanaf eind 1858 ontstaat er meer eensgezindheid over de bouw van een nieuw Justitiepaleis op een andere plaats dan het oude gebouw. De Brabantse Gouverneur Liedts stelt voor om de aanleg van de nieuwe promenade tussen de Louzapoort en het Terkamerenbos – de huidige Louizalaan – aan de bouw van een nieuw Justitiepaleis te koppelen. De minister van Justitie Tesch is opgetogen over dit idee en over de al eerder besproken mogelijkheid om de tuinen van de familie de Mérode te gebruiken om er een groot plein aan te leggen, dat als hoofdkruispunt kan fungeren. Het plan om het Justitiepaleis in de bovenstad te situeren is niet onaantrekkelijk, omdat men op die manier aan de zijde van de te verlengen Regentschapsstraat een brede en monumentale gevel zou kunnen uitbouwen. Bovendien worden er mogelijkheden gecreëerd om de Louizalaan te verbinden met de benedenstad via de Miniemenstraat en de Hoogstraat.

De secretaris van de Justitiepaleiscommissie, Gustave Bosquet, raadsheer bij het Hof van Beroep, suggereert om het nieuwe Justitiepaleis in de as van de te verlengen Regentschapsstraat te bouwen, in plaats van rechts van deze verlenging, zoals de Stad Brussel had voorgesteld. Hoofdingenieur Groetaers, directeur van Bruggen en Wegen, krijgt op 15 december 1858 opdracht de verschillende voorstellen verder te bestuderen.

Op 5 februari 1859 schrijft hij in zijn verslag bij het liggingsplan: "Het voorstel om het nieuwe Paleis op 650 m van het Koningsplein te bouwen, aan het einde en tegenover de verlengde Regentschapsstraat, is het resultaat van een mooi idee. Dit zou neerkomen op het vergroten van de monumentale Parkwijk en als het ware de rechtvaardiging zijn voor de vrij plotselinge richtingsverandering die onvermijdelijk moet voortvloeien uit het verbinden van het Koningsplein met het Terkamerenbos".

"Brussel vroeger en nu", het oude Justitiepaleis naar ontwerp van architect François Verly (1816-17) en het nieuwe Justitiepaleis. Postkaart uitgegeven door *La Dernière Heure*.

Vorige pagina:
Panorama omstreeks 1895 over de stad van op de toren van het stadhuis naar het Justitiepaleis, dat de skyline van Brussel domineert.

Brussel, Gerechtsplein, de afbraak van het oude Justitiepaleis in 1892 en de aanleg van de Lebeustraat.

Brussel, Gerechtplain, de afbraak van het oude Justitiepaleis in 1892. Op de achtergrond rechts de koepel van het nieuwe Justitiepaleis.

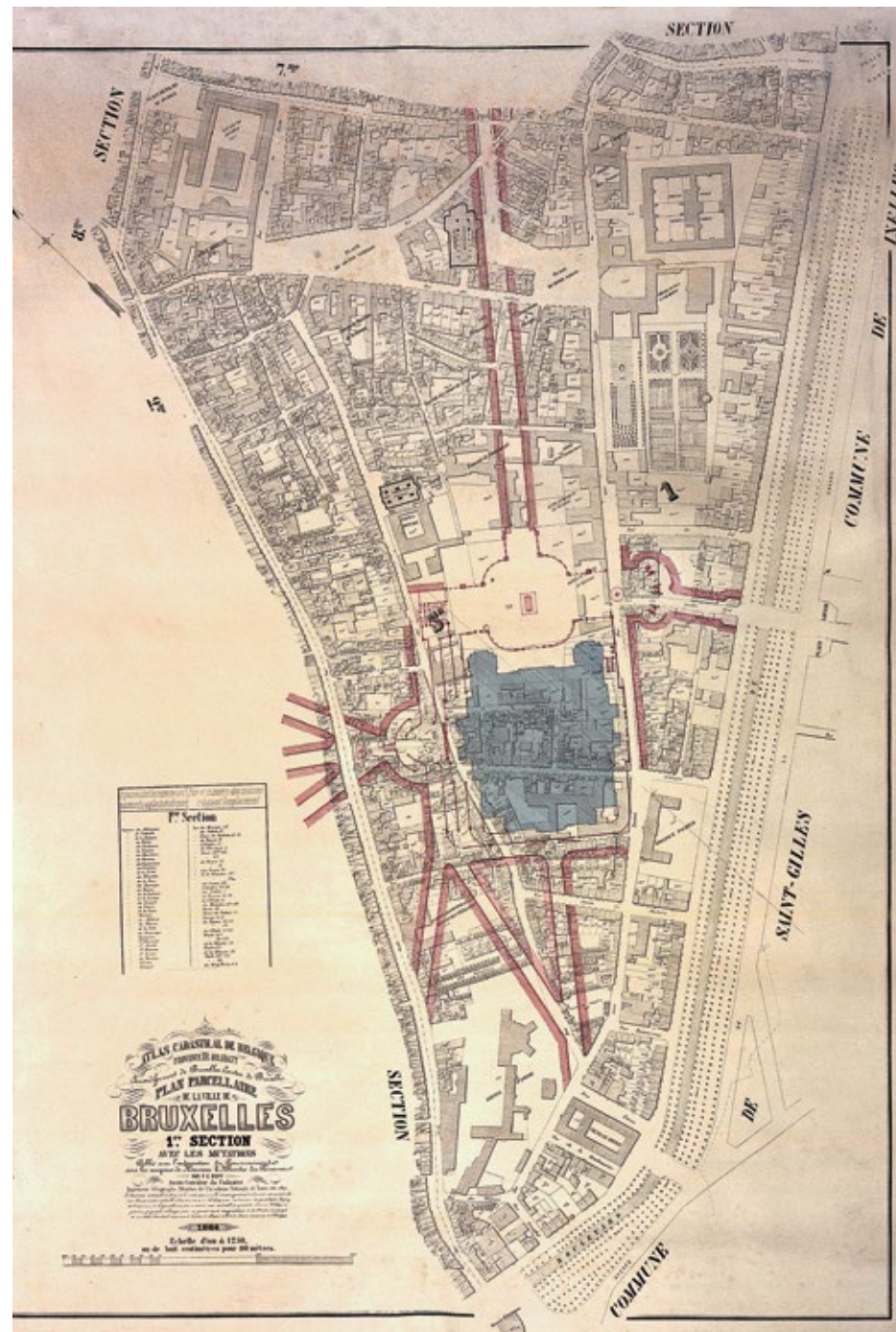
Concreet betekent dit dat het Justitiepaleis een oppervlakte van 1,9 ha in beslag zou nemen en de gevelontwikkeling 100 m bedragen. De bouw zou echter bijkomende onteigeningen in de volkswijken van de Marollen vergen. Vier straten moeten volledig verdwijnen, maar daarover zou niet echt een probleem worden gemaakt, zo stelt men, integendeel, de aankoopprijs van de grond zou er zeker beperkt blijven.

Het voorstel van Groetaers wordt met enkele wijzigingen goedgekeurd door de ministers van Justitie en van Openbare Werken en door de Justitiepaleiscommissie.

Ook de Brusselse gemeenteraad geeft op 23 april 1859 haar goedkeuring en verklaart zich bereid om 1/6de van de algemene uitgaven op zich te nemen, de toegang tot het nieuwe gebouw zo gemakkelijk mogelijk te maken en de Regentschapsstraat te verlengen tot aan het voorplein van het Justitiepaleis. De Provincie wil zich echter niet binden aan de belofte om 1/6de van de kosten te dragen zonder over plannen, bestekken en ramingen van de werken te beschikken. Uiteindelijk wordt een akkoord gevonden door de bijdrage van de Provincie te beperken tot de 500.000 frank die reeds voor een ander project van het Justitiepaleis in 1837 zijn gereserveerd.

De regering keurt een krediet goed voor het ministerie van Justitie als aandeel van de Staat in de bouwkosten van het Justitiepaleis: 1.200.000 frank plus een bijkomend bedrag van 800.000 frank als overbrugging van de begrotingen van 1859 tot 1865. Op 23 september 1859 krijgt Groetaers opdracht om een liggingplan te ontwerpen en een tabel op te stellen van de gronden die onteigend moeten worden voor de bouw van het Justitiepaleis, de aanleg van het voorplein en het doortrekken van de Regentschapsstraat. Er ontstaat echter onenigheid tussen Groetaers en burgemeester De Brouckère van Brussel, waarop besloten wordt aan de minister van Justitie te vragen een wedstrijd uit te schrijven voor het Justitiepaleis en omgeving binnen de beperkte omschrijving van de terreinen, een idee dat overigens ook al door de Justitiepaleiscommissie was voorgesteld.

Pagina rechts: Inplantingplan van het Justitiepaleis, aanleg van het voorplein, tracé van de Regentschapsstraat, verbinding met de Louizalaan, aanleg van een half cirkelvormig hellend vlak met driesprong langs de zijde van de Miniemenstraat, nieuw stratentracé doorheen de Marollen. Niet gedateerd, anoniem, aangeduid op een kadastraal plan van P.C. Popp, 1866.

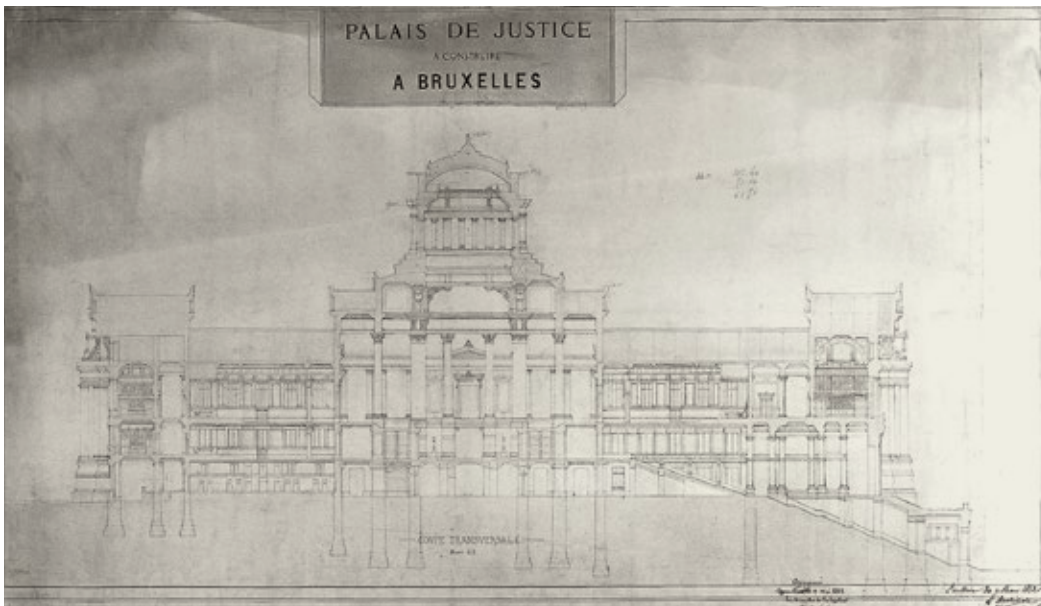

DE WEDSTRIJD EN DE EERSTE ONTWERPEN

Bij koninklijk besluit van 27 maart 1860 wordt er een internationale wedstrijd georganiseerd voor de bouw van een Justitiepaleis op een terrein met een oppervlakte van 1,6 ha. De deelnemers moeten alleen voorontwerpen indienen, zonder opgave van afmetingen, bestek of uitvoeringsmodaliteiten. Wel dient vóór het gebouw een plein komen te liggen dat minstens even groot als het Koningsplein moet zijn, en waarop de Regentschapsstraat zal uitlopen. Bovendien moet aan de andere zijde de Vierarmenstraat met de Louizalaan verbonden worden en dient er een straat te worden voorzien die het plein met het stadscentrum verbindt.

De eerste drie winnaars zouden een prijs van respectievelijk 10.000, 6000 en 3000 frank krijgen. Na een verlenging van de wedstrijd tot 31 juli 1860 worden uiteindelijk 28 projecten ingediend, waaronder enkele buitenlandse. Een beoordelingscommissie van 15 personen, waarin ook architecten zoals Alphonse Balat zitting hebben, moet een uitspraak doen over de ingediende ontwerpen, zonder echter de verzekering te geven dat het winnende project ook uitgevoerd wordt. Krachtens het koninklijk besluit van 18 oktober 1860 breidt de commissie met drie leden uit: de architecten Partoes en Poelaert

Originele doorsnede in de *salle des pas-perdus* en de Miniementrap, ontworpen in 1862 door Joseph Poelaert.

en de genietroepenkolonel Meyers. De jury komt tot de conclusie dat geen enkel van de plannen aan het programma beantwoordt en zelfs niet als basis kan dienen voor de studie van een definitief project. Ze is ook van oordeel dat een nieuwe wedstrijd niet zou baten en stelt de Regering voor om onmiddellijk een architect aan te duiden. Bovendien stelt ze vast dat het gebouw een oppervlakte van 20.000 m² i.p.v. 16.000 m² zou vergen.

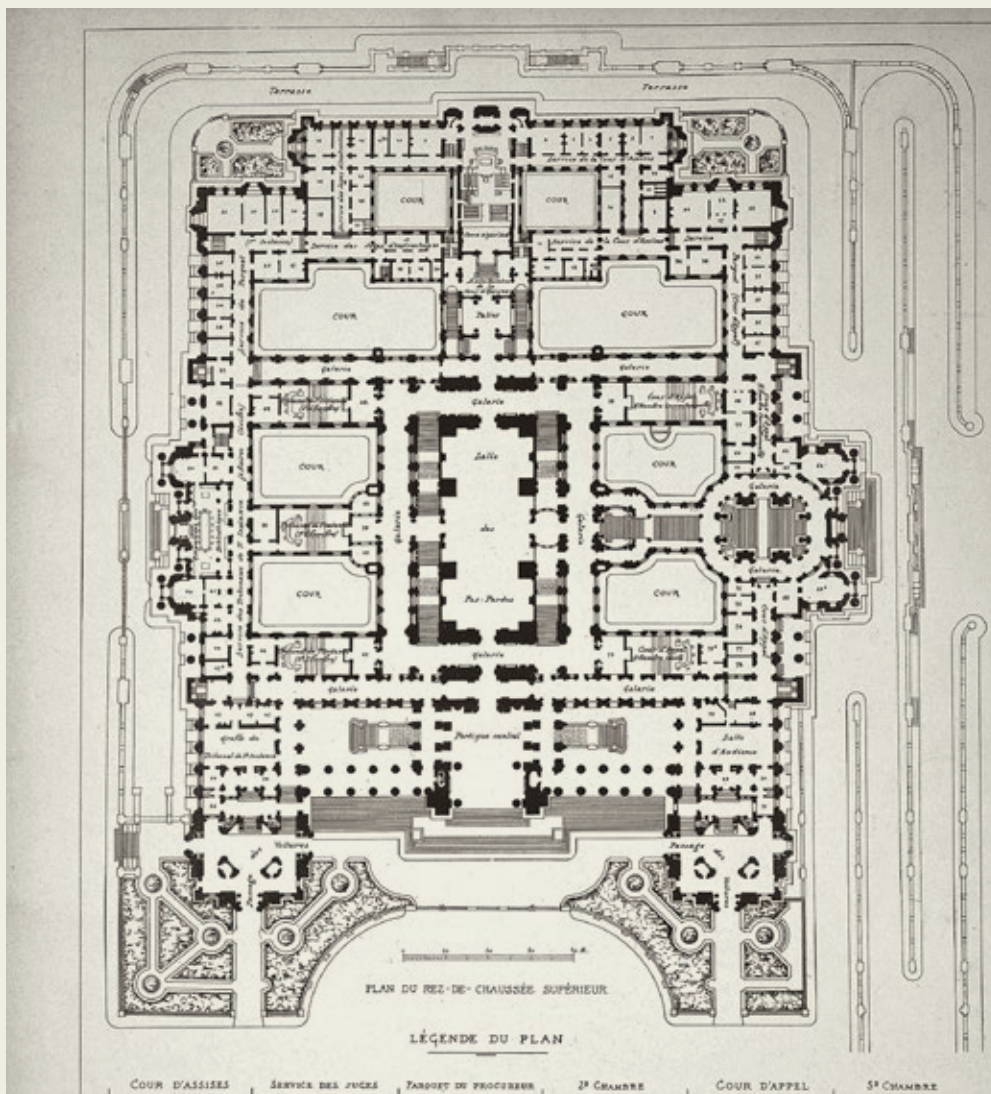
Bij koninklijk besluit van 12 juli 1861 wordt de minister van Justitie, Victor Tesch, belast met het aanwijzen van een architect. Zijn keuze valt op één van de leden van de wedstrijdcommissie: architect Joseph Poelaert.

Op 2 december 1861 stelt Poelaert een liggingsplan van het Justitiepaleis voor. Een halfcirkelvormige zijde van het plein sluit aan bij de doorgetrokken Regentschapsstraat. Het Paleis zelf bevat twee eindrisalieten en heeft een bijna vierkantige plattegrond. Daardoor blijft een deel van het hotel de Mérode-Westerlo en van de tuin bewaard, zoals overigens gevraagd was door de eigenaar. De onteigeningen langs de kant van de Marollen daarentegen zijn groter dan in de vorige plannen. De landmeter die de te onteigenen percelen had opgemeten, kwam in 1863 voor de vestiging van het Paleis en het voorplein aan een oppervlakte van 4 ha, 62 a en 73 ca.

In maart 1862 overhandigt Poelaert alle voorontwerpen aan de regering. Een commissie onderzoekt de plannen en keurt op 19 mei 1862 Poelaerts project goed, zonder zich echter uit te spreken over de kostprijs. Na het fiat van de Provinciale Raad van Brabant en het Brussels gemeentebestuur, die samen met de Belgische staat de bouw zullen financieren, wordt het project definitief aanvaard door minister Tesch.

Enkele oorspronkelijke plannen, ondertekend door Poelaert, werden in 1989 door onderzoeker Thomas Coomans teruggevonden in het voormalige fonds van de *Dienst van het Cultureel Bezit*, die de Belgische Staat in 1952 had opgericht en tot 1960 bestond. Zes plannen die door Poelaert op 30 maart 1862 werden ondertekend, zijn zo goed als zeker het door hem officieel ingediende project. Zij dragen ook de handtekening van minister Victor Tesch en de datum 19 mei 1862.

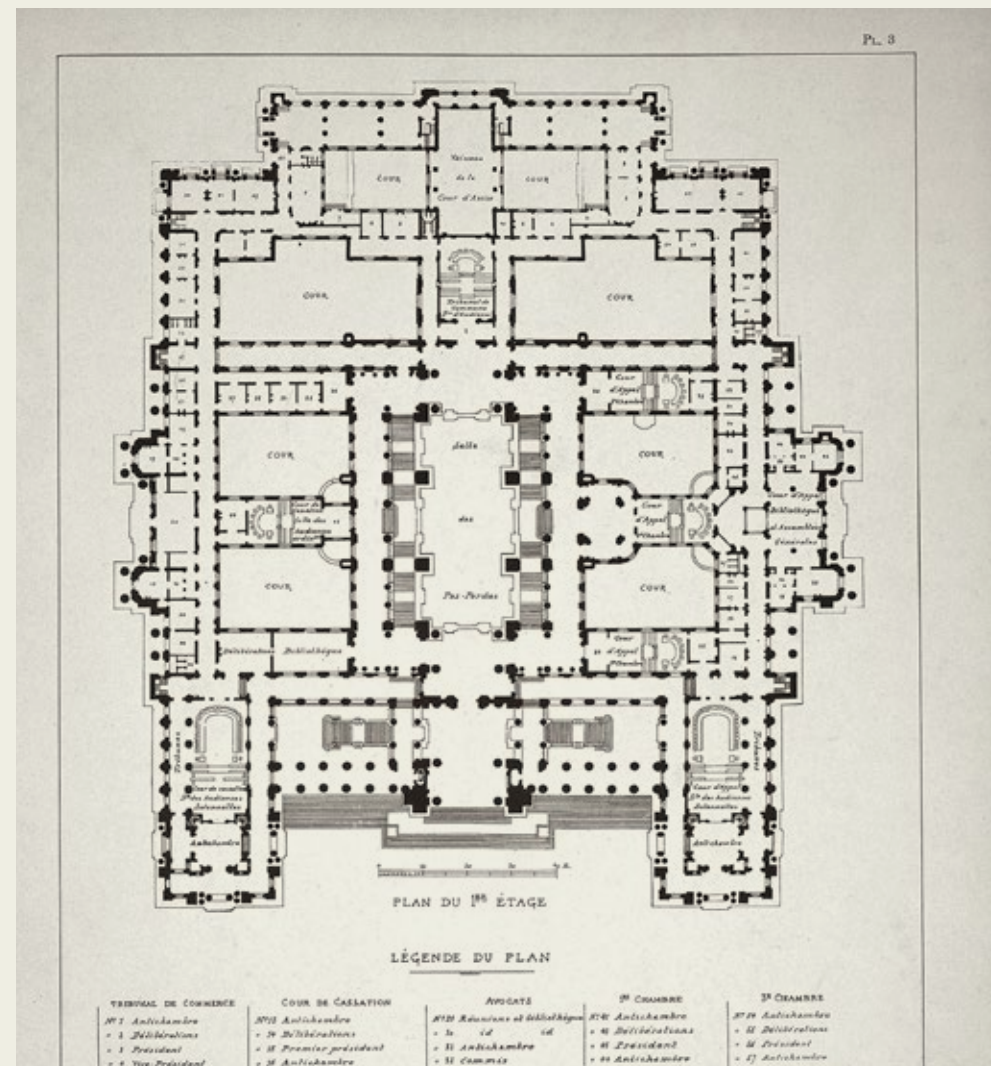
Uit een vergelijking tussen de grondplannen uit 1862 en de gepubliceerde plannen uit 1880 blijkt dat de grote lijnen van het

Oorspronkelijk grondplan begane grond.

De centraal gelegen *salle des pas-perdus*, open ruimte tot onder de koepel, is omgeven door wandelgangen en monumentale trappen naar de verdieping. Rechts daalt men de 161 treden van de Miniementrap af en heeft men er via de hellende vlakken buiten het gebouw verbinding met de lager gelegen Miniementstraat. Links, rechts en achter de *salle des pas-perdus* zijn er grote binnenkoeren die daglicht in deze centraal gelegen ruimte brengen via de er op aansluitende wandelgangen. Centraal achter de *salle des pas-*

perdus ligt het Assisenhof met zijn verschillende diensten (nrs. 1-15). Links tussen de binnenkoeren bevinden zich de 3 kamers van de Rechtbank van Eerste Aanleg met hun diensten (nrs. 38-57) en rechts de 2 kamers van het Hof van Beroep (nrs. 58-78) met de respectievelijke diensten. Verder bevat deze verdieping nog een bibliotheek, een raadszaal, enkele audiëntiezuilen en het monumentale ingangsportiek met de ertrappen zijde Poelaertplein. De twee vooruit springende hoekkrisalieten waren ontworpen als doorgangen voor voertuigen aansluitend op groenpartijen.

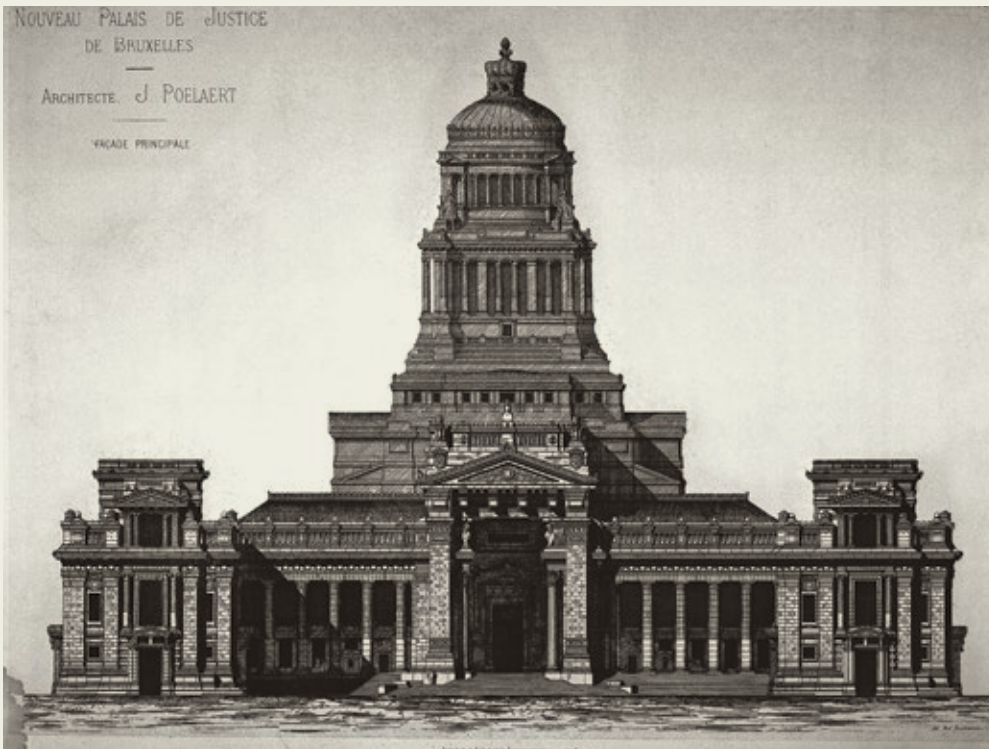
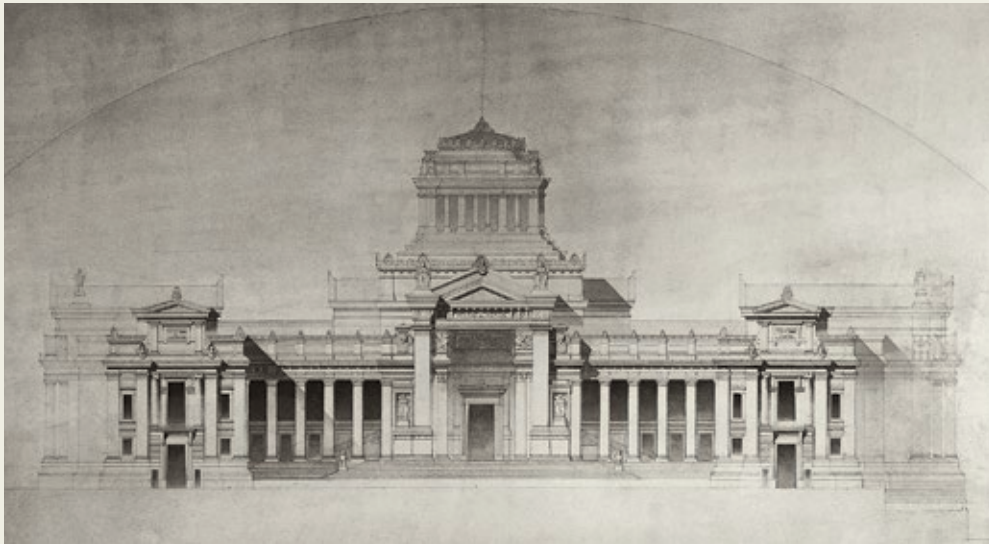

Oorspronkelijk grondplan eerste verdieping.

De centraal gelegen *salle des pas-perdus* is ook op deze verdieping omgeven door wandelgangen. Links, rechts en achter de *salle des pas-perdus* zijn er grote binnenkoeren die daglicht binnenbrengen via de er op aansluitende wandelgangen. Centraal achter de *salle des pas-perdus* ligt de handelsrechtbank met zijn verschillende diensten (nrs. 1-12). De linker helft van het gebouw bevat het Hof van Cassatie (nrs. 13-28). Links tussen de twee binnenkoeren ligt de gewone Audiëntiezaal van het Hof van Cassatie, terwijl de Grote Audiëntiezaal van het Hof van

Cassatie gelegen is in de linker hoekkrisaliet, zijde Poelaertplein aan de uiteinden van indrukwekkende wandelgalerijen. De rechter helft bevat het Hof van Beroep (nrs. 38-57). De 3 kamers liggen er langsheen de binnenkoeren, terwijl de Grote Audiëntiezaal van het Hof van Beroep in het rechter hoekkrisaliet is gelegen, eveneens aan de uiteinden van indrukwekkende galerijen. Verder bevat deze verdieping nog enkele bibliotheken, een raadszaal en secundaire diensten.

Illustratie uit: *Le Nouveau Palais de Justice de Bruxelles par J. Poelaert, architecte*. Platenalbum, Brussel, Paris, niet gedateerd.

concept al vastlagen in 1862: een axiale compositie met de *Grande salle des pas-perdus* in het midden, acht binnenkoeren en een grote, centrale toegangsportiek. Wat opvalt, is dat de pijlers waarop de koepelruimte rust, aanzienlijk slanker zijn dan in het uitgevoerde plan. Dit wijst erop – en de geveltekeningen bevestigen dit – dat Poelaert in 1862 een bescheidener koepelbekroning op het gebouw had voorzien. De gerealiseerde koepelruimte is immers meer dan tweemaal zo hoog dan de door Poelaert in 1862 ontworpen, sterk afgeplatte koepel.

Na herhaald aandringen van de stad stelt Poelaert op 2 november 1862 aan de minister van Justitie een bestek en prijsraming voor, ten bedrage van 9.723.418,20 frank. De minister acht het bedrag echter te hoog en vraagt een nieuwe, lagere raming, zonder aan de monumentaliteit van het gebouw afbreuk te doen. Poelaert moet op 4 februari 1863, met tegenzin, aan minister Tesch hebben gemeld dat de raming voor de bouw van het Paleis zelf 7.120.481,37 frank zou bedragen en 1.152.018,63 frank voor de toegangstrappen, straten, onvoorziene uitgaven en de leiding van de werken. De onteigeningen waren echter niet in deze prijs inbegrepen. Het zou het begin van een reeks ramingen zijn die telkens maar voorbijgestreefd zouden worden. Op 28 april zit men al ongeveer aan 12.000.000 goudfrank. Dat jaar wordt in de Provincieraad flink wat geredetwist over de nieuwe raming van Poelaert om tot de volgende conclusie te komen: "De architect denkt te kunnen verzekeren dat het bestek niet zal worden overschreden. Wel, als een architect zich zo uitdrukt, dan betekent het dat hij stellig gelooft niets te kunnen verzekeren... en in dat opzicht breng ik hulde aan de oprechtheid van de heer Poelaert: geloof mij niet!"

De onteigeningen beginnen al eind 1863 maar uiteraard volstaat het krediet van 2.000.000 frank uit 1859 niet. In 1865 wordt dan ook een bijkomend krediet van 3.000.000 frank goedgekeurd. In juni van dat jaar voorspelt de Nijvelse volksvertegenwoordiger Le Hardy de Beaulieu dat 15.000.000 frank niet eens de helft van de totale bouwsom zou bedragen en dat de bouw 20 jaar later nog niet klaar zou zijn, een profetische uitspraak...

De eerste steen wordt op 31 oktober 1866 gelegd, de inhuldiging vindt 17 jaar later plaats, op 15 oktober 1883, als Poelaert al overleden is. Uiteraard is het Justitiepaleis veel groter en monumentaler

Vorige pagina:
Op de oorspronkelijke voorgeveltekening uit 1862 van Joseph Poelaert ziet men een veel lagere koepelruimte met zeer afgeplatte koepel. In de tekening uit 1880 is de koepelopbouw meer dan tweemaal hoger. Een van de kritieken op het eerste ontwerp van Poelaert was de geringe monumentaliteit van het bouwwerk.

geworden dan oorspronkelijk in de bedoeling lag. Een plan van Poelaert uit 1872 toont een nog hogere koepel: drie op elkaar gestapelde trommels met telkens kleinere omvang, de eerste op een vierkantig plan, de tweede polyonaal, de derde cirkelvormig. Totale hoogte: 149,5 m. Een foto uit 1875 van een maquette van het Justitiepaleis leert ons dat de opbouw van de koepelruimte eerder piramidiaal was en uit een opeenstapeling van twee zuilengalerijen met vierkant plan bestond. Het effect van de koepel zelf zou vanaf de begane grond nog weinig indruk hebben gemaakt, terwijl de verticaliteit van het bouwwerk in de as van de Regentschapsstraat en de *salle des pas-perdus* aan monumentaliteit zou winnen.

Op de eerste plannen van 1862 is de trap aan de Miniemenstraat ook eenvoudiger uitgewerkt. Bovendien zijn de muren minder dik dan deze in het uitgevoerd ontwerp. Om in alle ruimten de vereiste grootte te bewaren werd bij het uitvoeringsontwerp immers beslist om de hele omtrek van het Justitiepaleis met een strook van gemiddeld 4,5 m te vergroten.

Doorsnede uit 1880 op de *salle des pas-perdus* en op de Miniementrap.

Fotografische opname van het schaalmodel van het Justitiepaleis. De koepelopbouw uit 1862 werd reeds meer monumentaal gemaakt door een tweede zuilengalerij.

Een andere opname uit 1875 van een maquette toont het gebouw zoals het uitgevoerd werd.

Uiteindelijk zal de oppervlakte van het Justitiepaleis 26.000 m² beslaan, waarvan 6000 m² gebruikt wordt voor binnenkoeren. De oppervlakte van de indrukwekkende *salle des pas-perdus* bedraagt 3.600 m². De koepel, die oorspronkelijk een hoogte van 97,5 m vanaf de vloer van de *salle des pas-perdus* moest tellen, is 105,5 m hoog. Het voorplein beslaat 13.940 m², terwijl de terrassen en hellende vlakken rondom het Paleis een oppervlakte van 12.524 m² hebben.

ARCHITECTUUR EN ARTISTIEKE VRIJHEID

Ontwerper Joseph Poelaert slaagde erin van zijn opdrachtgevers een totale artistieke (en financiële) vrijheid af te dwingen. Bovendien mocht hij zijn (meester)werk wijzigen tijdens de bouw. De architect leverde geen enkel exact detailplan, bestek of prijsraming. Minister Bara zei hierover het volgende (parlementaire annalen 1873): "Toen de heer Tesch fondsen vroeg aan de regering voor een Justitiepaleis in Brussel, wist niemand hoeveel het bouwwerk zou kosten. De eerbare heer Lehardy de Beaulieu heeft u gezegd dat de Staat de bouw van monumenten niet zou mogen verordenen, zonder vooraf over alle plannen en ramingen te beschikken. Mijne heren, als men zo zou handelen, zou men nimmer meer monumenten van zeer groot belang oprichten." De plannen waren nochtans gevraagd aan de architect, maar deze kon ze niet geven en antwoordde: "Als u niet tevreden bent, laat ik u stikken. Noteer dat het om een kunstwerk gaat". Voor de politici was dit het doorslaggevend argument om hem *carte blanche* te geven.

Het Justitiepaleis met als voorgrond de kleinschalige bebouwing van de Marollen in een aquarel van Jean Baes, 1891.

ECLECTICISME, MENGSTIJL

De 19de eeuw wordt – terecht – de eeuw van de historiserende stijlen genoemd. Zowel de klassieke canons als die uit de Middeleeuwen leveren basismateriaal tot herbronning en herinterpretatie. Op die manier smeedt de architectuur hechte banden met het verleden: geen totale breuk, maar continuïteit is het streefdoel, gebruikmakend van de hele waaier van het bouwkunstig verleden...

Sommige architecten zijn geïnteresseerd in de – al dan niet grondige – studie van één welbepaalde architectuurstijl uit het verleden en putten daaruit hun inspiratie. Ze renoveren die “stijl” om hem aan te passen aan de eigen tijd.

Anderen vertrekken eerder vanuit een globaal en degelijk inzicht in en een grondige kennis van de architectuur- en kunstgeschiedenis. Ze schrikken er niet voor terug een keuze te maken uit de meest uiteenlopende vormen, technieken, constructieprincipes, architectuurregels, verhoudingen, symbolen en sferen uit het verleden om deze vervolgens met elkaar te confronteren en te verwerken tot één nieuw (kunst)werk. Deze totaal nieuwe benadering heet eclectisch.

Architect Henri-Désiré-Louis Van Overstraeten wees er al in 1850 op in zijn boek *Architectonographie des Temples Chrétiens*: “Aangezien men in de verschillende stammen slechts uitdrukkingmogelijkheden vindt die niet perfect toepasbaar zijn op de originaliteit en de technische perfecties die onze tijden vergen, maar waarin anderzijds wel de elementen van iedere mogelijke kunst zijn gevat, werden wij dan niet door de omstandigheden zelf genoodzaakt om uit elke periode, uit elke stam het beste te halen wat er in zat, het meest conform aan de vastgestelde regels, om dat dan te verenigen tot één bundel, het wezen, deze bloesem van alle kunsten?...”

Zich bij het ontwerpen niet beperken tot het hanteren van één bepaalde bron of stijlperiode wordt dus synoniem voor vernieuwing. Architecten verruimen hun ervaringen op vormelijk, technisch en programmatisch vlak. Door het eigenmachtig uitkiezen en verkiezen van elementen uit dat verleden komt bovendien de persoonlijkheid van ieder afzonderlijk ontwerper beter tot haar recht.

“De geschiedenis van het Justitiepaleis toont ontegensprekelijk aan dat deze zaak vanaf het begin in handen was van een klik die zo overmoedig was dat ze een onovertreffbaar werk bouwde, het

De bouwput en de grondwerken van het Justitiepaleis. Op de achtergrond v.l.n.r. de Kapellekerk, de toren van het gotische stadhuis, de Miniemenkerk.

mooiste monument van de 19de eeuw”, stelt Clément Labye, gewezen hoofdingenieur van Bruggen en Wegen. Hij haalt daarmee de woorden van Jules Bara, minister van Justitie, aan, die aangekondigd had: “het zal het mooiste, om niet te zeggen, het enige monument van de 19de eeuw zijn”. Bara wordt overigens meerdere malen geciteerd door Clément Labye, die de bouw van het unieke, eclectische monument blijkbaar niet gemakkelijk kon verteren. Met grote ijver beschrijft hij geestdriftig maar afkeurend bijna honderd pagina’s lang de artistieke, technische, administratieve en politieke invalshoeken en intriges die tot de realisatie van de kolos hebben geleid.

DE STIJL VAN HET JUSTITIEPALEIS

Vanwege de uiterst belangrijke plaats die het Paleis in de stedelijke geografie inneemt, opteerde Poelaert voor de Grieks-Romeinse stijl, wat hem toeliet om de belangrijkste elementen en gevelpartijen van het Paleis krachtig te affirmeren. Ondanks het feit dat hij te rade ging

De opbouw van de funderingsmassieven en de draagstructuren voor de keldergewelven.

bij de klassieke bouwstijl, kan niemand hem het verwijt maken dat het Paleis op een of ander belangrijk monument lijkt; Poelaert ontwierp een heel persoonlijk en origineel werk.

ARTISTIEKE WAARDE VERSUS PRAKTISCH NUT

Het bouwprogramma voor het Justitiepaleis werd uitgewerkt door een Commissie van magistraten en goedgekeurd door de Regering. Het gebouw moest alle burgerlijke en militaire rechtbanken kunnen huisvesten, negen in totaal: de correctionele politierechtbank, het vrederecht, de krijgsraad, de handelsrechtbank, de rechtbank van eerste aanleg, het assisenhof, het militair gerechtshof, het hof van beroep, het hof van cassatie en, onafhankelijk hiervan, de arbeidsrechtbank alsook de raad van toezicht van de burgerwacht. Volgens de vooruitzichten van de opstellers van het programma moest een oppervlakte van 16.000m² volstaan. De uiteindelijke oppervlakte werd opgedreven tot 26.000m² – terrassen en hellende vlakken niet inbegrepen – wat van bij het begin toegelaten heeft om verschillende nieuwe ruimtes voor de diensten van het hof van beroep en de rechtbank van eerste aanleg te creëren.

De bouwplaats en de steigerbouw.

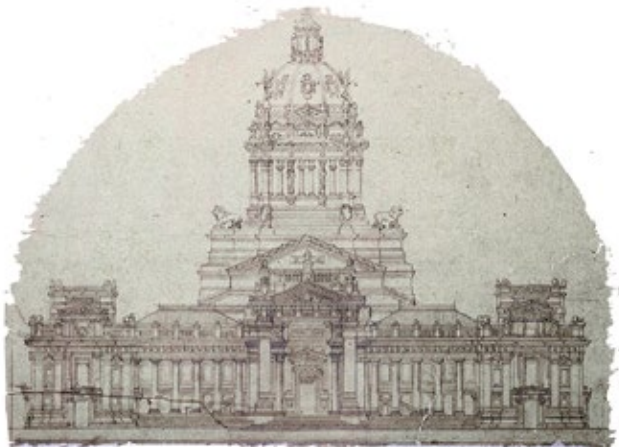
Laatste steenlegging van de koepelcilinder op 1 juli 1882, foto met de arbeiders en foto van de plechtigheid. De vijfde figuur met buischoed v.r.n.l. (midden onder) is ingenieur François Wellens (1812-1897), de zevende figuur met bloemenkrans is aannemer Devestel.

Het organigram en bouwprogramma waren dus bijzonder ingewikkeld: het Justitiepaleis bevat 24 grote audiëntie- en andere zalen, 236 kleinere zalen voor de magistraten en de leden van de balie en een aanzienlijk aantal ruimten bestemd voor bijkomende diensten, zoals registratiekantoren, post, telegraaf en telefoon, portiersloges en gevangencellen. Hoe reusachtig het Paleis ook lijkt, bij de ingebruikname was het net voldoende groot voor de noden van elke dienst.

TECHNIEKEN EN CONSTRUCTIE

Op vraag van Poelaert werden de technisch-constructieve problemen en de leiding van de werken toevertrouwd aan ingenieur Wellens. De drievoudige missie – artistieke taken, constructie en administratie – kon moeilijk door één enkele persoon, de architect, worden uitgevoerd maar was een heus modern teamwork.

Toch wilde de architect als kunstenaar de leiding hebben. De technische wetenschappen (de industriële kunst) stonden volledig ten dienste van de architectendromen en waren slechts het middel om het talent van de architect nog meer te doen schitteren. De Nederlandse architect C.B. Posthumus Meyjes gaf hiervan in 1885 een omschrijving toegepast op het Brusselse Justitiepaleis: "Terwijl nu de architect zich met zijn jongeren geheel kon wijden aan de kunstoplossingen en hiervan een grondige studie kon maken, zijn de ingenieurs met hun praktische helpers werkzaam door vernuftige constructies en uitvoerige berekeningen de denkbeelden te verwezenlijken, die de kunstenaar hun voorschrijft. Hoewel daardoor een somtijds schijnbaar ondankbare rol vervullende, was steeds het streven van allen, des meesters ideaal te helpen verwezenlijken en eigen oorspronkelijkheid en eigen persoonlijkheid daarbij op den achtergrond te plaatsen".

DE ROL VAN FRANCOIS WELLENS

In december 1893 geeft ingenieur François Wellens, inspecteur-generaal van Bruggen en Wegen van het ministerie van Openbare Werken en voorzitter van de Koninklijke Commissie van Monumenten, een conferentie voor de *Société belge des Ingénieurs et Industriels* over de bouw van het Justitiepaleis, zijn levenswerk. Wellens was als ambtenaar immers vanaf het begin bij de realisatie van het Justitiepaleis betrokken, waar hij de leiding over de werken had, bepaalde technische berekeningen deed en de praktische uitwerking van het project volgde.

Hoewel zijn toespraak over de historische, artistieke en wetenschappelijke vraagstelling in relatie tot de constructie van het gebouw ging, was het feitelijke thema de competentie van de ingenieur in de architectuur, vooral op het vlak van de artistieke creatie. Het Justitiepaleis is in dat opzicht exemplarisch: de kennis van de ingenieurs werd er gekoppeld aan het artistieke talent van de architect, een samenwerking die in die tijd verre van evident was.

De toepassing van metaal blijft in sommige gebouwen voor het oog verborgen. Het gebruik van dit materiaal heeft dan soms een speciale betekenis: "Het bijzonder doel, namelijk vooral van nut zijn voor ons land – dat zouden we willen –, kunnen we enkel bereiken door het analyseren van het klimaat, de bodem en de Belgische nijverheid, in het bijzonder de metallurgie (...); wij pogen aan te tonen hoe het vooropgestelde type er bijzonder toepasbaar voor kan zijn en hoe het onweerlegbaar uit originaliteit kan ontstaan. Omdat het nooit eerder zo ontwikkeld werd, zal dit type helemaal eigen worden aan het land waar die speciale materialen beschikbaar zijn en vooral waar er de basiscondities voor bestaan." Architect Van Overstraeten ziet reeds rond het midden van de eeuw een grote toekomst weggelegd voor de metallurgie in de architectuur. Het lichter maken van

GIETIJZER EN STAAL VERBORGEN IN DE CONSTRUCTIE

de conventionele metselwerkconstructies komt uiteindelijk ook de bouweconomie ten goede.

Ook in het Brusselse Justitiepaleis doet het ijzer volop zijn intrede, ondermeer in de grote toegangsportiek, waar natuursteen en metaal samen een overspanning van 17 m torsen. Victor Horta noteert hierover in zijn memoires uit 1899: "(...) uit reactie maakten de uitspattingen van het Justitiepaleis een einde aan een op hol geslagen romantisme en, anderzijds, bevat het werk architectuurelementen die niemand had durven toepassen: het koppelt steen aan ijzer".

In navolging van bekende buitenlandse voorbeelden wordt in andere bouwwerken het metaal echter zichtbaar gebruikt, onder meer in nieuwe bouwprogramma's als stationshallen, overdekte markten, slachthuizen, winkelgalerijen,... en uiteindelijk ook in woningen.

"Het ijzer heeft de roeping om vandaag een belangrijker rol te spelen in onze bouwwerken; het moet slanke en tegelijk erg stevige steunpunten leveren, maar het moet tevens mogelijkheden bieden om nieuwe en lichte, stevige en elastische gewelfconstructies te bouwen die veel te gewaagd zouden zijn voor metselaars, zoals evenwichtstoestanden in balansvorm, overkragingen, uitkragingen enz. (...) Als wij die architectuur van onze tijd, waar wij zo naar uitzien, willen vinden, dat wij ze dan niet meer zoeken door een meniging van alle stijlen uit het verleden, maar ons steunen op de nieuwe structuurprincipes", zo predikt Viollet-le-Duc.

Het Justitiepaleis combineert, hoewel dat op het eerste gezicht niet merkbaar is, steen met metalen structuren. Oorspronkelijk had Poelaert uitsluitend het gebruik van witte, Franse Savonnièresteen in gedachten, maar op vraag van de regering werd het eerste project gewijzigd om de toepassing van blauwe hardsteen uit ons land te kunnen stimuleren. De vermenging van deze twee steensoorten met diverse kleurnuances geeft aan het paleis een bijzonder karakter waardoor het zich van andere monumenten onderscheidt. De keuze van de Franse steen was een bijzondere aangelegenheid waarmee ingenieur Marcq werd belast. Op zijn verzoek werden natuursteen uit Comblanchien, Hauteville, Morley, Ravière, Terce, Larys, Vandeuil, Savonnière en Château-Gaillard op hun dichtheid en weerstand getest.

In twee delen van het Justitiepaleis is vooral ijzer gebruikt: de koepel en de centrale toegangsportiek.

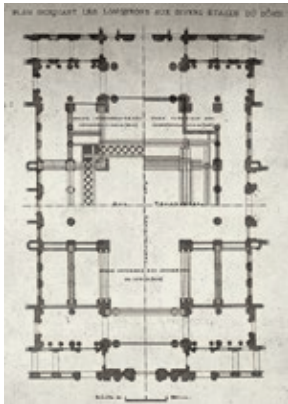
Ontwerptekeningen (ca. 1880) van architect J. Van Mansfeld voor de koepelafwerking.

Ontwerptekening (ca. 1880) van architect J. Van Mansfeld voor de koepelafwerking.

De onderbouw van de koepel: de vierkantige zuilengaanterij; bovenaan één van de griffoenen, dat zijn mythische dieren doorgaans met hoofd en vleugels van de arend, oren van het paard en in de plaats van de manen, een kam van visvinnen. Het onderlijf is dat van een leeuw.

Plan met aanduiding van de metalen overbruggingsliggers op de verschillende hoogten die een gewelfbouw vervangen. Samen wegen de 172 metalen liggers 4.100 ton.

DE KOEPEL

In de meeste traditionele koepelconstructies steunt de koepel en zijn basis ofwel op muren (Romeinse constructie), ofwel – via hoektrompen – op vier steunpunten, die onderling met rondbogen verbonden zijn (Byzantijnse constructie) en zeer grote afmetingen hebben. Poelaert volgde dit principe niet en koos voor 24 steunpunten, zichtbaar in de *salle des pas-perdus*, om er het geheel van de koepel, de zuilenstoel en zijn basis, elk op een verschillend grondplan, op te bouwen. De zaal krijgt hierdoor iets elegants en vernieuwend ten opzichte van andere “wandzalen”. Het systeem, dat door ingenieur Wellens constructief werd uitgewerkt, berust dus op volkomen nieuwe structurele principes. De basis van de koepel is vierkantig en de 24 steunpunten waarop de zuilenstoel en zijn basis rusten zijn onderverdeeld in 4 groepen rondom de vier hoofdpijlers die de koepel dragen. Om deze 43,9 m hoge hoofdpijlers perfect verticaal te houden, werden ze op drie verschillende hoogten onderling verbonden door metalen liggers. De steunpunten zijn dus niet door gewelven, maar door 172 metalen (overbruggings-)liggers verbonden, waarvan het gewicht tussen de 5,8 en 94 ton schommelt; samen wegen ze 4.100 ton.

Aangezien het gewicht van de koepel 24.000 ton bedraagt, zou het onvoorzichtig zijn geweest om deze onmiddellijk op de brugliggers te laten steunen. Daarom wordt elke zijde van de koepel door een natuurstenen gewelf ondersteund (dat aan elke kant 6.000 ton opvangt en een gewicht van 10.000 kg/m² op de pijlers overbrengt, exclusief het gewicht van het gewelf), dat via de brugliggers op de vier centrale pijlers terecht komt, die op deze manier stevig in elkaar verankerd zitten en het uiteenbarsten van deze stapeling quasi onmogelijk maken. De – volledig hardstenen – centrale pijlers, met zijden van 2,4 m, werden zorgvuldig gebouwd. Zij dragen een globaal gewicht van 4.600 ton, hetzij 80 kg per cm². De fundering van elke pijler heeft een piramidale opbouw van 15 m op een basis van 100 m².

In zijn beschrijving van het systeem meent ingenieur Wellens dat indien er zich na tien jaar geen enkele beweging heeft voorgedaan in deze constructie, dat nog altijd geen bewijs zou vormen dat het Justitiepaleis onvernietigbaar zou zijn. Nochtans zouden

De steigers voor de opbouw van de koepelruimte.

Perspectieftekening op de *salle des pas-perdus* en de open ruimte onder de koepel, getekend door architect Jean Baes.

De koepelopbouw, gefotografeerd van op het dak van het rechter paviljoen van de voorgevel. Op de vier hoeken van de onderbouw bij de aanzet van de koepelcylinder vier bronzen beelden: “de Kracht en de Rechtspraak, de Koninklijke Vergevensgezindheid en de Wet. De beelden uit 1882 werden ontworpen door de beeldhouwers Th. Vinçotte, Desenfans, De Tombay en Aimable Dutrieux. Aan de voeten van elk beeld zijn er telkens twee griffoenen.

ook de ruïnes van het paleis volgens hem een ongekend, grandioos en pittoresk effect hebben.

DE CENTRALE TOEGANGSPORTIEK

De portiek is een uitzonderlijk meesterwerk van de ingenieurswetenschappen uit die tijd, maar de haalbaarheid ervan werd door sommigen in twijfel getrokken. Volgens ingenieur Wellens, de ontwerper, zou Poelaert volledig bewust zijn geweest van de technische mogelijkheden, maar ook volledig op de “industriële kunst” van de ingenieurs hebben vertrouwd.

Meestal wordt de constructie van deze portiek afgedaan als een metaalstructuur bekleed met natuursteen. Dit is onjuist. Het gaat om een natuursteenconstructie waarbij het metaal zijn normale en eigen rol speelt.

Er bestaat geen enkele antieke stenen tempelportiek die een opening van 17,5 m lang, 24 m hoog en 12 m diep overspant met een “plat” (streks) gewelf. Op dit gewelf rust het hoofdgestel, een fronton en een attiek van 15 m hoog, met een overkraging van 4 m ten opzichte van de latei, die in feite een strekse boog is!

Om deze afmetingen te realiseren zou de latei een gewicht en tegengewicht van 4.000 ton hebben moeten torsen, een enorme massa voor de te overspannen ruimte, die bovendien kon kantelen indien het metselwerk niet degelijk van ankers zou worden voorzien. De uitdaging bestond erin om de “industriële kunst” met vernuft toe te passen en zo dit probleem op te lossen. De combinatie van een metaalconstructie en natuurstenen metsel-

werk kon het geheel veel lichter maken. Ingenieur Wellens klemde de consolesteen van de fries, die 1,5 m vooruitsteekt en de hele, 4 m uitstekende overkraging torst, tussen de latei van de portiek en een systeem van dubbele metalen liggers, die via een T-staaf verankerd zitten in deze latei. Zo wordt de opwaartse druk die het kantelen van het 4 m overkragend fronton en de attiek zou veroorzaken, geneutraliseerd door een tegengewicht dat ontstaat

Natuursteen en metaal vermengd en samenwerkend als één constructie om grote overspanningen te kunnen realiseren, een meesterwerk van ingenieur François Wellens.

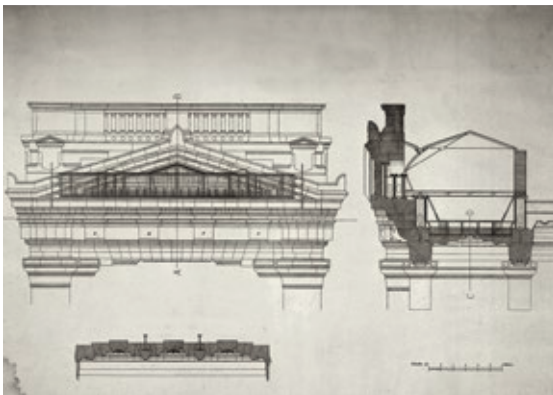

Foto en tekening van de centrale toegangsportiek met een vrije overspanning van 17,5 m, een hoogte van 27 m en een diepte van 12 m, met fronton, attiek en Athenabeeld.

door de weerstand van de metalen liggers en het eigen gewicht van de natuurstenen latei. De attiek boven het fronton rust op een stenen gewelf dat op metalen liggers ter hoogte van de zijmuren is gebouwd en zo het uitspringen van deze muren verhindert. Het 12 m diepe “gewelf” zelf wordt opgehangen aan 2 metalen liggers, terwijl de gewelfstenen door hun profilering als boogstenen en gewelfsleutels fungeren. De metalen en natuurstenen portiek werd afgewerkt zonder het constructieformeel te verwijderen. Na de verwijdering deed er zich geen enkele merkbare beweging voor. Op de top prijkt een 3,5 m hoge buste van de godin Athena, op dezelfde hoogte als het beeld van Napoleon op de Vendômezuil in Parijs.

DE INHULDIGING: EEN MISLUKKING

Het Justitiepaleis werd ingehuldigd op 15 oktober 1883, onder voorzitterschap van Koning Leopold II en in aanwezigheid van de koninklijke familie. “Dit Paleis”, zei de Koning, “is in zekere mate een embleem; de natie die aan het gerecht een dergelijke hulde brengt, bevestigt haar respectvolle gevoelens voor het recht”.

Bekroning van de centrale portiek op een hoogte van 39 m met de buste van de godin Athena door beeldhouwer J. Ducaju.

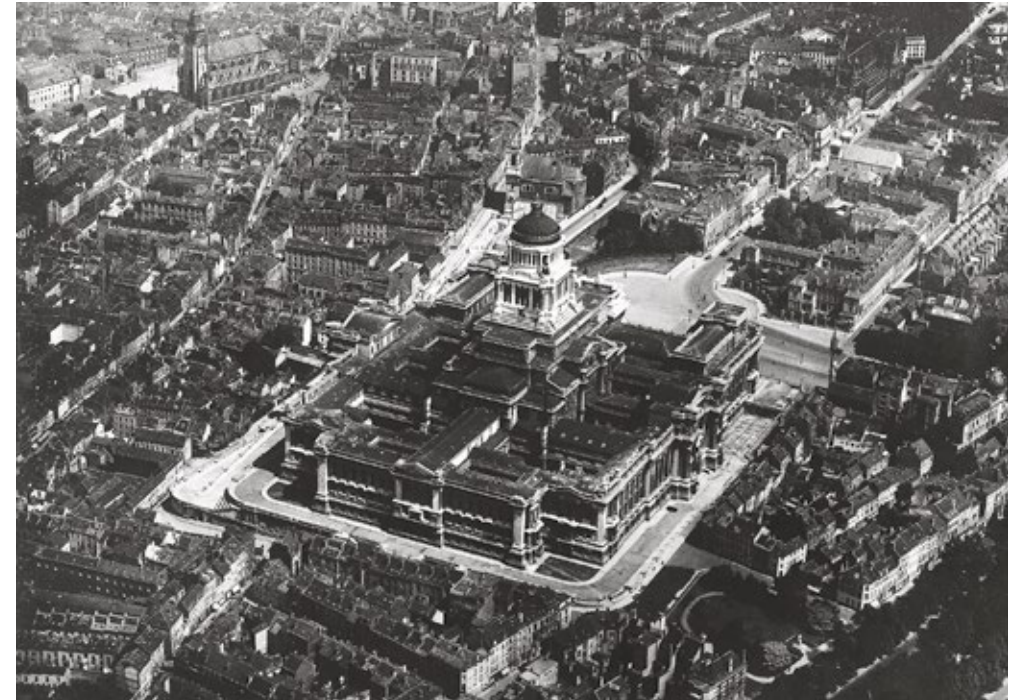
Maar de inhuldigingsplechtigheid werd, in aanwezigheid van talloze hoogwaardigheidsbekleders uit binnen- en buitenland, danig verstoord door een bende uit de lagere sociale klassen. Ze baanden zich snel een weg door de centrale hal naar één van de mooiste zalen op de benedenverdieping. Op hun doortocht gooiden ze alles omver, fauteuils werden opengerepen, een spiegelruit brak, overgordijnen en tapijten moesten eraan geloven. Nooit eerder

had een openbaar monument een dergelijke reactie uitgelokt. C. Labye wijt de gebeurtenis aan de enorme luxe die tentoonge-spreid werd in ornamentiek en meubilering van het bouwwerk en aan de enorme geldverspilling die daarmee gepaard was ge-gaan en via de pers meermaals gewraakt.

Op de inhuldigingsplechtigheid verklaarde minister Bara: "Dit Pa-leis, dat de hoofdstad domineert, is een van de grootste gebouwen in Europa; met zijn terrassen en zijn voorplein beslaat het een op-pervlakte van 52.464 vierkante meter; de bebouwde oppervlakte bedraagt 26.006 vierkante meter, ongeveer het drievoud van het Koningsplein in Brussel. Dat men over zijn grootsheid oordeelt door het te vergelijken met het gerechtshof in Londen, dat 14.693 vierkante meter groot is, en met de Sint-Pietersbasiliek te Rome, waarvan de oppervlakte 22.000 vierkante meter bedraagt".

DE KOEPEL BRANDT

Op 3 september 1944, omstreeks 12.30 uur, enkele uren voor de bevrijding van de hoofdstad, staken de Duitsers de koepel van het Justitiepaleis in brand met vaten benzine en explosieven. Korte tijd later stortte de koepel met een enorm lawaai in. Om-streeks 17 uur diezelfde dag lieten ze de kelders langs de zuid-oostzijde van het gebouw met brandbommen en elektronen-bommen ontploffen. Het vuur verspreidde zich razendsnel door het gebouw en verwoestte het achtergedeelte van het gebouw en de *salle des pas-perdus*, die door het instorten van de koepel één grote rookschouw vormde. Twee dagen lang was de brand-weer in de weer om een aantal ruimten aan de noord- en west-zijde te vrijwaren. Enkele weken na de brand, op 4 november om

Luchtopname (ca. 1930) van het Justitiepaleis, genomen vanuit de Marollen.

5.30 uur 's ochtends, sloeg een vliegende bom op enkele meters van de hellende vlakken in, aan de kant van de Miniemenstraat en verwoestte een aantal tot dan toe gespaard gebleven ruimten. De reconstructiewerken van de koepel werden aanbesteed in het begin van 1947. Het ging om de levering en plaatsing van de staalstructuur van de koepel zelf en het herstellen van het enorme stalen gewelf, waarvan het binnenwelfvlak zichtbaar was vanuit de *salle des pas-perdus*.

De koepel zelf weegt 45 ton, is 19 m hoog (de hoogte van een appartementsgebouw van vijf verdiepingen) en op een diameter van 17,2 m gebouwd; 10,10 m boven de basis van de koepel staat de lantaarn, die zelf een hoogte van 8,9 m heeft en een diameter van 4,3 m.

De oorspronkelijke koepel was met klinknagels gehecht; de nieuwe werd gelast, wat een besparing van 15 percent aan materiaal betekende. De 16 nieuwe halve spanten werden gevormd uit middendoor geslepen stalen I-profielen (PN24) die op machinale wijze koud werden rondgebogen en met dubbele hoekijzers

3 september 1944: enkele uren voor de bevrijding van de hoofdstad staken de Duitsers de koepel van het Justitiepaleis in brand met vaten benzine en explosieven.

Luchtopname uit 1951 van het zwaar beschadigde Justitiepaleis, voor de herbouw van de koepel.

De stalen structuur van de nieuwe koepel in opbouw, naar ontwerp van ingenieur A. Storrer.

Om de monumentaliteit te verhogen werd de nieuwe koepel 2,5 m hoger gemaakt.

samengelas tot spantbenen. Het metalen skelet van de lantaarn werd volledig opgebouwd in de *salle des pas-perdus* en opnieuw uit elkaar gehaald om het te reconstrueren op de koepel zelf.

De koepel werd afgewerkt met een gebinte van eikenhout, twee lagen dakbeschot en een bekleding van koperplaten van 0,7 mm, alles bij elkaar een gewicht van 19 ton. De decoratieve gedeelten in deze koepel zijn, over een oppervlakte van 300 m², met bladgoud belegd.

Vanwege de vele kritieken op de oorspronkelijke, te laag bevonden koepel, werd de herbouwde koepel 2,5 m verhoogd, wat de slankheid van het gebouw ten goede kwam. De plannen werden ontworpen en uitgevoerd door A. Storrer, burgerlijk ingenieur-architect en toenmalig conservator van het Justitiepaleis.

DE GEVELS EN DE RUIMTEN IN HET JUSTITIEPALEIS, DYNAMISCHE OPBOUW

De voorgevel van het Justitiepaleis is symmetrisch opgebouwd en heeft een sterk horizontaal karakter. De centrale toegangsportiek met fronton, attiek, balkon en balustrade, bekroond door de buste van de godin Athena, is een vernuftig voorbeeld van ingenieursbouw, toegepast op een uitzonderlijk architecturaal concept. Twee paviljoenachtige hoekrisalieten springen 25 m vooruit. Op de hoeken zijn ze voorzien van een antiek altaar met stenen fakkel. Aan weerszijden van de portiek bevindt zich een peristyle van meer dan dertig meter lang met een dubbele colonnade van 5 Dorische zuilen die een omtrek van 5,72 m en een hoogte van bijna 16 m hebben.

Belangrijk en typisch voor de opvatting van Poelaert is het dynamische karakter waarmee hij ruimtesequenties opbouwt. Vanaf het voorplein (Poelaertplein) wandelt men via een monumentale, 82 m brede trap onder de centrale toegangsportiek door in een binnen-buitenruimte, een voorhof.

Bij het betreden van het voorhof wordt men geconfronteerd met hoge zuilen onder Corinthisch kapiteel, versierd met acanthusbladeren. De zuilen dragen een sierlijk hoofdgestel met twee tegenover elkaar geplaatste, gevleugelde leeuwen. De indrukwekkende toegangspoort is van brons en wordt bekroond door een fronton.

De aanzet van de monumentale trappen naar de eerste verdieping in het peristyle wordt geaccentueerd door vier witmarmere figuren – twee Grieken en twee Romeinen – die op dubbele ware grootte zijn uitgebeeld: Lycurgus, een wetgever uit de Oudheid die in de 9de eeuw vóór Christus in Sparta leefde en Demosthenes, de belangrijkste Griekse redenaar, geboren in Athene in de 4de eeuw vóór Christus, werden ontworpen door beeldhouwer A. Cattier in 1882; Marcus Tullius Cicero, de belangrijkste Romeinse redenaar, geboren in 106 vóór Christus en Domitius Ulpianus, bekend Romeins rechtsgeleerde, gestorven in 228, zijn het werk van Antoine Félix Bouré en dateren uit 1883.

Het voorhof met zuilengaanterij en monumentale trap met het beeld in wit marmere van Marcus Tullius Cicero, gekleed in toga, door beeldhouwer Antoine-Félix Bouré uit 1883. Cicero is de belangrijkste Romeinse redenaar.

Het lege voorplein (Poelaertplein) van het Justitiepaleis, gefotografeerd in opdracht van Koning Leopold II.

In de gevel aan de Wolstraat zijn de ramen aan weerszijden geflankeerd door Dorische halfzuilen. De vensters van de benedenverdieping dragen een fronton, deze van de eerste verdieping hebben aan weerszijden een kleine Dorische zuil. Het centrale gedeelte van de gevel springt naar voor. Aan weerszijden van de toegang dragen Corinthische zuilen een breed hoofdgestel waarop gevleugelde leeuwen zijn geplaatst. De gevel wordt bekrond door een balkon, zoals in de voorgevel. Boven twee pilasters aan weerszijden van het middenrisaliet werd de tekst "*Senatus populusque Bruxellensis*" beeldhouwd.

De achtergevel, die naar de Marollen is gericht, vertoont een volledig andere opbouw dan de voorgevel. Het hele middengedeelte is in risaliet, terwijl de hoeken terugspringen. Een dubbele trappenpartij met 41 treden leidt, vanaf het straatniveau, naar het ondergronds niveau. Onder de trappen bevinden zich hekken, die toegang geven tot de kelders waarlangs de gevangenen

Het voorhof met monumentale trappen en de beelden van de Grieken Demosthenes, de belangrijkste Griekse redenaar, gekleed in een pallium, door beeldhouwer Cattier uit 1882 en Licurgus, wetgever uit de Griekse Oudheid, door dezelfde beeldhouwer.

Het voorhof met de beelden van de twee Romeinen, Cicero (rechts) en Domitius Ulpianus (links), beroemd Romeins rechtsgeleerde. Hij houdt de linkerhand op het zwaard in de schede. De beelden in wit marmer zijn van beeldhouwer Antoine-Félix Bouré, 1883.

werden binnengeleid. Aan deze zijde begint ook het brede terras dat de gevel aan de kant van de Miniemenstraat zal beheersen. Het centrale gedeelte bevat verschillende boven elkaar gebouwde loggia's in Ionische orde die tussen brede pijlers zijn gevat. De pilasters tussen de vensters van de eerste verdieping behoren tot de Dorische orde. De achtergevel is de meest harmonische en regelmatigere dan de andere gevels en geeft aan het Justitiepaleis de allures van een klassiek Grieks monument.

De gevel aan de Miniemenstraat, die gericht is op de benedenstad, heeft een bijzonder monumentaal karakter: Het 10 m brede en monumentale dubbel hellend vlak plooit zich op de hoeken van de gevel om het niveau van de Miniemenstraat te bereiken. Een sierlijke balustrade vormt de borstwering; het vlak helt slechts licht, zodat wagens vanuit de Miniemenstraat zonder problemen het niveau van het Poelaertplein kunnen bereiken. Het middenrisaliet springt hier 13 m vooruit.

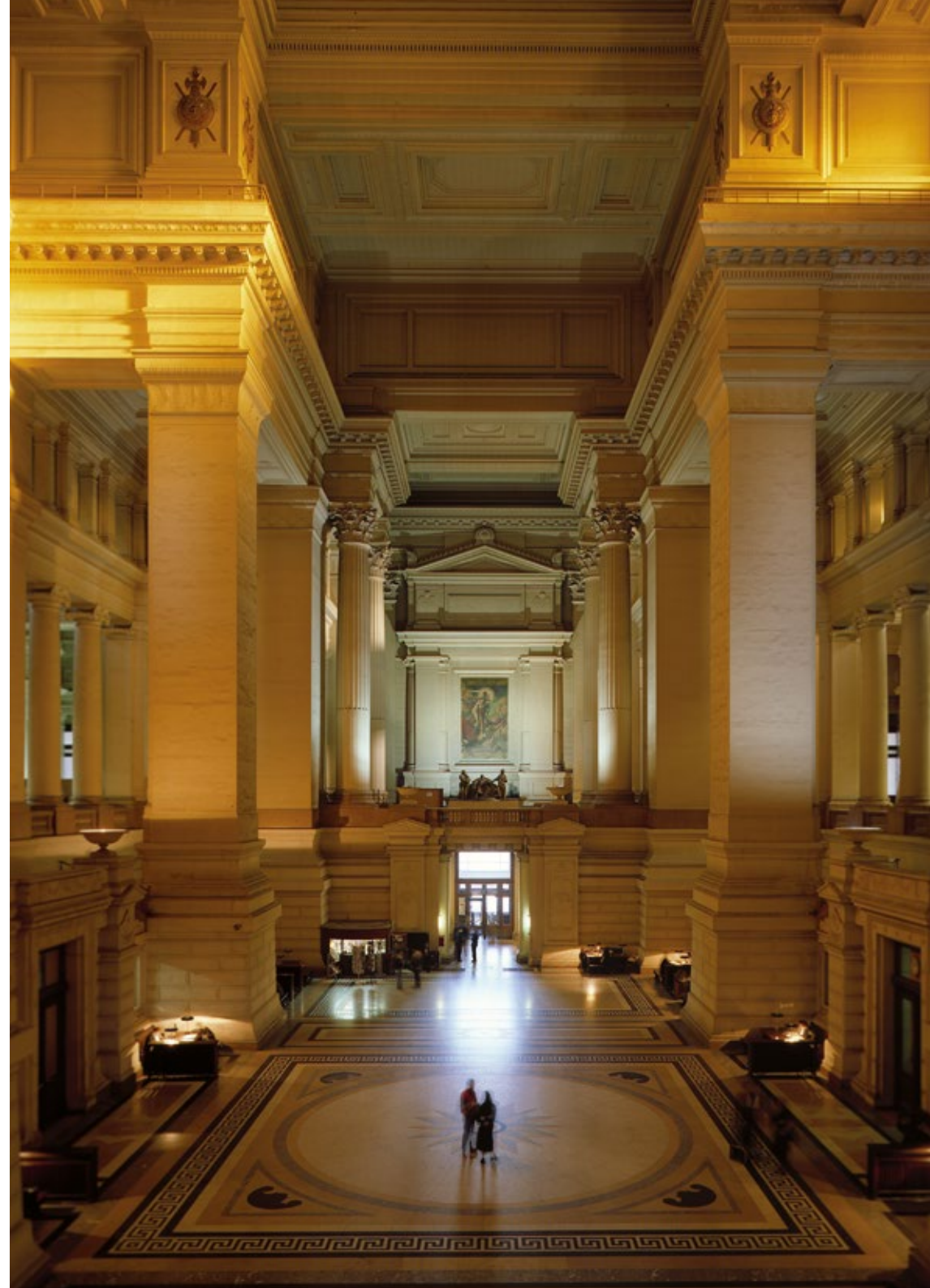
Tekening en foto's van de gevel, zijde Miniemenstraat, gericht naar de laagstad. De hellende vlakken die het grote niveauverschil overbruggen vormen een belangrijk deel van de monumentaliteit van deze asymmetrische gevel.

DE SALLE DES PAS-PERDUS

Vanuit het peristyle, achter de grote toegangspoort, kruist men twee langgerekte wandelgaanderijen die naar de *salle des pas-perdus* leiden, de centrale ruimte onder de koepel met Piranesiaanse allures en tevens climax van de ruimtelijke opbouw. Deze "climax" wordt nog sterker ervaren wanneer men de zaal via de lange Miniementrap bereikt. De zaal is open tot onder de koepel en wordt gedomineerd door de vier, meer dan 40 m hoge, monumentale pijlers die het gewicht van de koepelopbouw opvangen. Reusachtige zuilen en pilasters, brede eretrappen die naar de eerste verdieping leiden en galerijen onderstrepen de monumentaliteit. De *salle des pas-perdus* is ongeveer 90 m lang en 40 m breed. De oppervlakte bedraagt 3.600 m², de galerij van de eerste verdieping inbegrepen. Het centrum van de ruimte wordt aangegeven door een ster met zestien stralen.

Pagina rechts:
De *salle des pas-perdus*.

DE MINIEMENTRAP

Een even boeiende opeenvolging van ruimten krijgt men bij het beklimmen van de Miniementrap. De trap vertrekt aan de statige gevel van de Miniemenstraat en overbrugt met zijn 161 treden het ruim 20 m grote niveauverschil, dat in het interieur van het bouwwerk zelf wordt opgevangen tussen de ingang aan de Miniemenstraat en de *salle des pas-perdus*, die zelf ten opzichte van het niveau van het Poelaertplein 21 treden hoger werd geplaatst. Aan de buitenzijde van deze gevel versterken de hellende vlakken voor rijtuigen de monumentaliteit en het scenografisch karakter van het bouwwerk. De gevelpartij is overigens ook naar de benedenstad gekeerd. De terreinhelling bood aan de architect de mogelijkheid om “Babylonische” hellingen te bouwen die op grote afstand een mooi effect creëren.

In deze ruimte van de Miniementrap versterkt de wisselende licht- en donkerwerking de sfeer die in elk ruimte-onderdeel werd vastgelegd. Ook de ruimtelijke uitstulpingen en vernauwingen, het systeem van het bouwen van een ruimte binnen een andere ruimte, helpen de verrassende beweging van progressie versterken. De combinatie en opeenstapeling van eclectische architectuurvormen bepalen de zwaar beladen symbolische atmosfeer.

DE VERDIEPING

Galerijen leiden naar de gangen links en rechts en, van daaruit, naar de grote audiëntiezaal van het Hof van Cassatie. In werkelijkheid gaat om een gerechtelijke “feestzaal”, vergelijkbaar met de mooiste zalen uit het Louvre of het paleis van Versailles. De ruimte is 28 m lang, 12 m breed en 18 m hoog en vertoont een rijke architectuur en decoratie. Ze is in twee delen verdeeld, het eerste stuk dient als gerechtzaal, het tweede is bestemd voor het dienstpersoneel van het Hof of gevuld met tribunes tijdens plechtige zittingen. Zes pilasters van Ionische orde in roze stucwerk scheidt de twee delen van de zaal. Boven de toegangsdeur hangt een enorme vergulde lijst, waarin het portret van Leopold I prijkt. Aan het uiteinde van de zaal bevindt zich boven de deur een grote loggia met Corinthische zuilen en gepolychromeerd cassettenplafond voor de dames die de plechtige gebeurtenissen bijwoonden.

De Miniementrap vanaf het eerste bordes, een boeiende opeenvolging van ruimte-indrukken.

De Grote Audiëntiezaal van het Hof van Cassatie, kort na de voltooiing, voor het aanbrennen van het ruitportret van Koning Leopold I, dat eraan herinnert dat de bouw van het Justitiepaleis onder zijn bewind werd aangevat. Boven de toegangsdeur is er een loggia voor de dames die de plechtigheden mogen bijwonen.

Vorige pagina:
Het monumentale toegangsportaal van de Miniementrap naar de *salle des pas-perdus*.

Fragment van de zijgevel gericht naar de Miniemenstraat, waarin de stapeling van kolommen en pilasters, de grootschalige profileringen van consoles, raamlijsten en frontons optimaal tot uitdrukking komt.

Detail van de achtergevel, waarbij de "cyclopische" schaal van het bouwwerk tegenover de menselijke gestalte erg duidelijk wordt.

KRITIEKEN OP HET JUSTITIEPALEIS

Het gebouw stond nog in de steigers, toen de eerste kritieken werden gespuid. Zo vergeleek de *Revue de Belgique* het Justitiepaleis met een min of meer elegante stapel materiaal (zoals in de Egyptische piramides), zonder inhoud en betekenis, in plaats van "een steenen boek" te zijn, een uitdrukking van Victor Hugo. Er werd geklaagd dat het gebouw 50 miljoen frank zou kosten, geen concept had..., niet één symbool, niet één bas-reliëf, niet één snijwerk bevatte dat de bestemming verklaarde, niet één historische reminiscentie... Het monument was stom; het had geen ziel...

CHARLES BULS

"Het Brusselse Justitiepaleis van Poelaert zal een fundamentele betekenis krijgen in de geschiedenis van onze architectuur", schrijft de Brusselse burgemeester Charles Buls in 1897 in een artikel met als titel *Revue de l'Architecture en Belgique*, gepubliceerd in de *Journal of the Royal Institute of British Architects*. Hij waardeert het majestueuze karakter van de voorgevel met zijn Dorisch-Romeinse bouworde, van het interieur in Griekse stijl versierd met Romeinse ornamenten die in Vlaamse stijl werden geïnterpreteerd... maar somt ook de gebreken op: de opeenstapeling van zuilen, overdreven profileringen, het logge karakter dat als monumentaliteit wordt opgevat en de voorliefde voor praal en luister: Over de koepel, die na de dood van Poelaert is gebouwd, is Buls niet te spreken: een hoge, als op stelten gebouwde constructie, opgetrokken uit twee reeksen op elkaar gestapelde kolommen... De oorspronkelijke tekeningen vertonen een superpositie van horizontale terrassen die beter aan het Babylonische karakter van het gebouw beantwoordden. Volgens de informatie van Buls had men een beroep gedaan op de Parijse architect Charles Garnier, wiens Opeagebouw met koepel model zou hebben gestaan, terwijl er in ons land zoveel talentvolle architecten waren die, beter dan een Fransman, doordrongen waren van onze nationale tradities.

Voorts spreekt Charles Buls over de twee grootste persoonlijkheden in de Belgische architectuur: Poelaert en Beyaert. "De eerste was vuriger dan de tweede, maar die was dan weer een beter tekenaar. Poelaert had meer de trekken van een schilder-decorateur; hij ontwierp cyclopische bouwwerken zoals Piranesi en bedacht uitbundige vormen, eigen aan Rubens; daardoor was hij één en al Vlaams. De ingenieurs en de beeldhouwers die hem moesten bijstaan, hadden de

grootste moeite om de architraven met overdreven overspanningen uitgevoerd te krijgen, net zoals de zwaar overkragende lijsten die hij koortsachtig op papier had geschetst. Het contrast kon niet frappanter zijn met Beyaert, wiens plannen zeer verzorgde werktekeningen waren; ieder detail was er duidelijk en definitief aangegeven."

VICTOR HORTA

Belangrijke realisaties uit het oeuvre van Joseph Poelaert, zoals de Congresszuil en het "cyclopische" Justitiepaleis fascineerden Victor Horta: "Ik ondervind nog steeds bij elk weerzien dezelfde indruk van verstomming en bewondering die door geen enkele kritiek, hoe terecht ook, kan worden uitgewist. Het werk van Poelaert is, op intellectueel vlak, buiten het domein waar het genie tot bloei komt, onverdedigbaar. Hij is de meest extravagante, anderen spreken over de meest gekke...". Horta looft vooral de overheersing van het "instinctieve" over het intellectuele in het werk van Poelaert.

DE KOSTPRIJS

Naar verluidt zou Poelaert de constructie op 3.000.000 goudfrank hebben geschat terwijl het uiteindelijk 50.000.000 frank zou kosten. Deze cijfers zijn verkeerd volgens ingenieur Wellens. Is er één gebouw van die omvang waar de kostprijs niet hoger ligt dan de geraamde prijs? Het ontwerp en de studie van het Justitiepaleis hebben 80.000m² plannen opgeleverd, waarvan een groot deel nodig waren om de exacte prijs van het monument te kunnen berekenen.

Dat werk kon onmogelijk door één enkele persoon, zelfs niet gedurende een heel mensenleven worden uitgevoerd. Bovendien waren de bouwtermijnen relatief kort, en kon op die tijd onmogelijk een exacte raming voor een dergelijk gebouw worden gemaakt. Poelaert, zoals vele andere architecten trouwens, had zich vergist bij de eerste evaluaties. Volgens ingenieur Wellens viel, in vergelijking met andere bouwwerken, de kostprijs van 1.500 goudfrank per m² voor het Justitiepaleis nog goed mee. Het Brusselse Beursgebouw bijvoorbeeld kostte 1.200 frank/m², de heropbouw van het Broodhuis op de Grote Markt 2.000 frank/m², het Pantheon in Parijs 3.000 frank/m² en de Opera van Parijs van architect Charles Garnier 3.600 frank/m². Toch was de kostprijs bij de voltooiing van het Justitiepaleis met 450 percent gestegen ten opzichte van de gunstigste raming.

FRANCOIS-JOSEPH-ALBERT WELLENS

Ingenieur Wellens werd te Lier geboren op 8 augustus 1812 en overleed te Brussel op 6 december 1897. Hij bouwde zijn loopbaan op bij de Administratie van Bruggen en Wegen van het Ministerie van Openbare Werken en wordt er inspecteur-generaal. In de "Annales des Travaux publics de Belgique" publiceert hij verschillende bijdragen o.m. over de Noord-zuid spoorwegverbinding in Brussel (1857) en over het Suezkanaal (1871).

In 1881 schrijft hij een monografie over het Justitiepaleis, een bouwwerk waar hij werd bij betrokken voor de werfopvolging en de technische berekeningen voor ondermeer het monumentale toegangsportiek en de koepel. Hij maakte het "visionaire" project van architect Joseph Poelaert technisch constructief realiseerbaar, niet zonder zeer vernuftig bedachte constructies. Wellens was ook gedurende 32 jaar voorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten, die hij met strakke hand, centralistisch en autoritair leidde. Een van zijn eigen "visionaire" niet uitgevoerde projecten voor Brussel is de "luchtspoorverbinding" (chemin de fer funiculaire) tussen de benedenstad en de bovenstad, die hij samen met A. du Roy de Blicquy en A. Lebrun in 1890 voorstelde.

JOSEPH POELAERT (1817-1879)

Joseph Poelaert werd te Brussel geboren op 21 maart 1817 en is er overleden op 3 november 1879. Hij was de oudste zoon van Jean-Philippe Poelaert en Marie-Josèphe Stas. Hij wordt ingeschreven in de "Académie Royale des Beaux-Arts" te Brussel op 15 oktober 1836.

Verder bekwaamt hij zich te Parijs en was er, zo beweert men, een van de meest briljante leerlingen van Visconti, de architect van het Louvre.

Rond 1846 keert hij terug naar Brussel en begint er in de kantoren van het Stadhuis als Inspecteur van de Gebouwen voor een schamel loon van 1.200 frank per jaar.

Een van zijn eerste werken is de gietijzeren fontein (1846-1848) ter ere van burgemeester A.J. Rouppe aan het gelijknamige plein in Brussel.

Op 1 februari 1852 wordt hij tot bureaucheef benoemd. Van 1856 tot 1860 is hij stadsarchitect van Brussel en in die functie richtte hij diverse gemeentelijke gebouwen op.

Het ontwerp van de Sint-Katelijnekerk (1851) en de reconstructie (1855) na de brand van de Koninklijke Muntschouwburg zijn van zijn hand.

Poelaert won de wedstrijd uitgeschreven voor de oprichting van de 46 m hoge Congresskolom (1850); deze was 3 m hoger dan het gevolgde model, de Trajanuszuil in Rome en 2,5 m hoger dan de Parijse "Colonne Vendôme".

1850-1859: Congresskolom, Koningsstraat, Brussel.

De bouw van de Onze-Lieve-Vrouwekerk met Koninklijke crypte te Laken was het gevolg van een wedstrijd eveneens door Poelaert in 1852 gewonnen en waar hij een project in Romaanse stijl en twee in gotische stijl had ingediend. Daarmee introduceerde Poelaert na architect Joseph Dumont voor het eerst de neogotische stijl.

De plannen van de brandweerkazerne (1859) op het Kaatsbalplein (Vossenplein) werden eveneens door hem ontworpen. Hij bouwde eveneens de herenhuizen (1850-52) aan weerszijden van de Congresskolom.

Zoals elk "genie" droomde Poelaert ervan om grootse meesterwerken te kunnen bouwen en zo vertelt men dat hij mediterend en in stilte droomde een gigantisch meesterwerk te kunnen creëren. Op vrije momenten traceerde hij in zijn atelier een ontwerp voor Justitiepaleis. Gedurende tien jaar perfectioneerde hij deze plannen en hij zal wel heel fier geweest zijn op de dag dat men hem vroeg om plannen op te stellen voor het Justitiepaleis, dat hij zowat onmiddellijk kon stellen: "Ik had het voorgevoel dat dit werk mijn meesterwerk zou worden en de plannen ... hier hebt u ze". Zijn meesterwerk zal pas enkele jaren na zijn dood op 15 oktober 1883 worden ingehuldigd. Poelaert wordt beschouwd als een van de meest eminente en meest vruchtbare en inspirerende architecten van na de onafhankelijkheid van België.

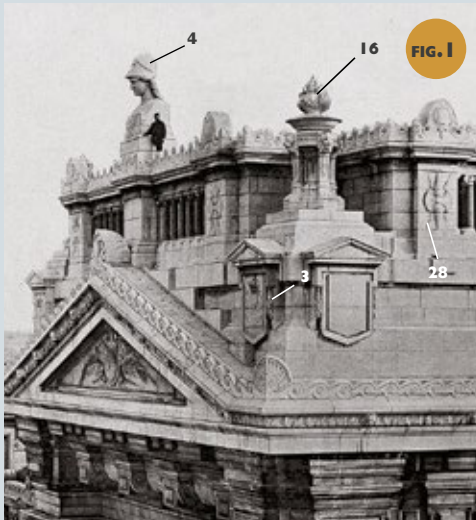
1852-1907: Onze-Lieve-Vrouwekerk, Onze-Lieve-Vrouwvoorplein, Laken (Brussel), (na 1865 verder afgewerkt door de architecten A. Payen, A. Trappeniers, L. De Curte, F. von Schmidt, A. Groothaert).

1855-56: Koninklijke Muntschouwburg, Muntplein, Brussel, heropbouw en vergroting na de brand van 1855.

1857: Kasteel "la Closière" voor de familie Victor Boch, La Louvière.

1851-87: Sint-Katelijnekerk, Sint-Katelijneplein, Brussel, (ism. architect Wijnand Janssens).

SYMBOLEN VAN HET GERECHT

Alleen de context kan een symbolische betekenis geven aan de verschillende componenten van het decor. Een geïsoleerd acanthusblad kan het slagen in een proef symboliseren. Als onderdeel van een Corinthisch kapiteel verliest het uiteraard elke symbolische betekenis.

Ten slotte dient nog gezegd dat een symbolische voorstelling zowel kan verwijzen naar een concept als naar een kwaliteit.

De **leeuw**, alomtegenwoordig in het decor van het Paleis, stelt de Belgische Staat voor waarvan hij het embleem is en de macht uitdrukt. Hij symboliseert ook de onafhankelijkheid, de kracht en de sterkte: kwaliteiten die de rechtspraak moet bezitten om zijn grondwettelijke rol ten volle te vervullen. (Fig. 12-1)

De **gevleugelde leeuw** heeft geen duidelijke symbolische betekenis buiten de christelijke traditie die hem associeert met de evangelist Marcus. In het kader van het Justitiepaleis heeft deze verwijzing geen zin. Als men echter de positie van de gevleugelde leeuwen bekijkt, boven de drie hoofdingangen van het Paleis, kan men veronderstellen dat ze “deurwachters” uitbeelden, een rol die hen wordt toegekend door een tot de volle Oudheid teruggaande traditie. De vleugels zouden dus slechts een decoratief effect hebben, om bij te dragen tot het mysterie van de figuur. (Fig. 3-2)

De twee rug aan rug staande kapitalen **L** zijn de handtekening van koning Leopold II en verwijzen dus naar de koninklijke macht. (Fig. 1-3 en 2-3)

Symbolische objecten en tekens hebben geen absolute en onveranderlijke betekenis, die voor alle culturen en alle tijdperken dezelfde is. De betekenis zelf van het symbool kan variëren in de tijd en van plaats tot plaats.

De gespecialiseerde woordenboeken leveren soms tegenstrijdige en onvolledige verklaringen.

In het Justitiepaleis dragen alleen de vier reuzenbeelden die de tamboer van de koepel flankeren een opschrift waaruit blijkt dat ze allegorieën zijn van de Kracht, de Wet, de Rechtspraak en de Koninklijke Vergevensgezindheid. Bij gebrek aan teksten of verklaringen van Poelaert zelf, moeten de interpretaties zich beperken tot het gezond verstand en de algemeen aanvaarde traditie.

Het is wel zeker dat de symbolische voorstellingen door de tijdgenoten van Poelaert op een meer indringende wijze werden ervaren dan vandaag nog het geval is.

Het symbool ontstaat uit de vereniging in één beeld van een concreet object en een abstract concept. Het maakt gebruik van de echte of toevallige analogieën tussen de kwaliteiten eigen aan het object en de uitgebeelde kwaliteiten van het concept. De gelijkenis doet de abstracte inhoud van een concept soms beter begrijpen.

Toch mag men het ornamentale decor niet verwarren met de eigenlijke symbolische figuren. De ornamenten zijn er voor het kijkgenot en hebben geen andere boodschap mee te delen dan de kwaliteit van hun uitvoering.

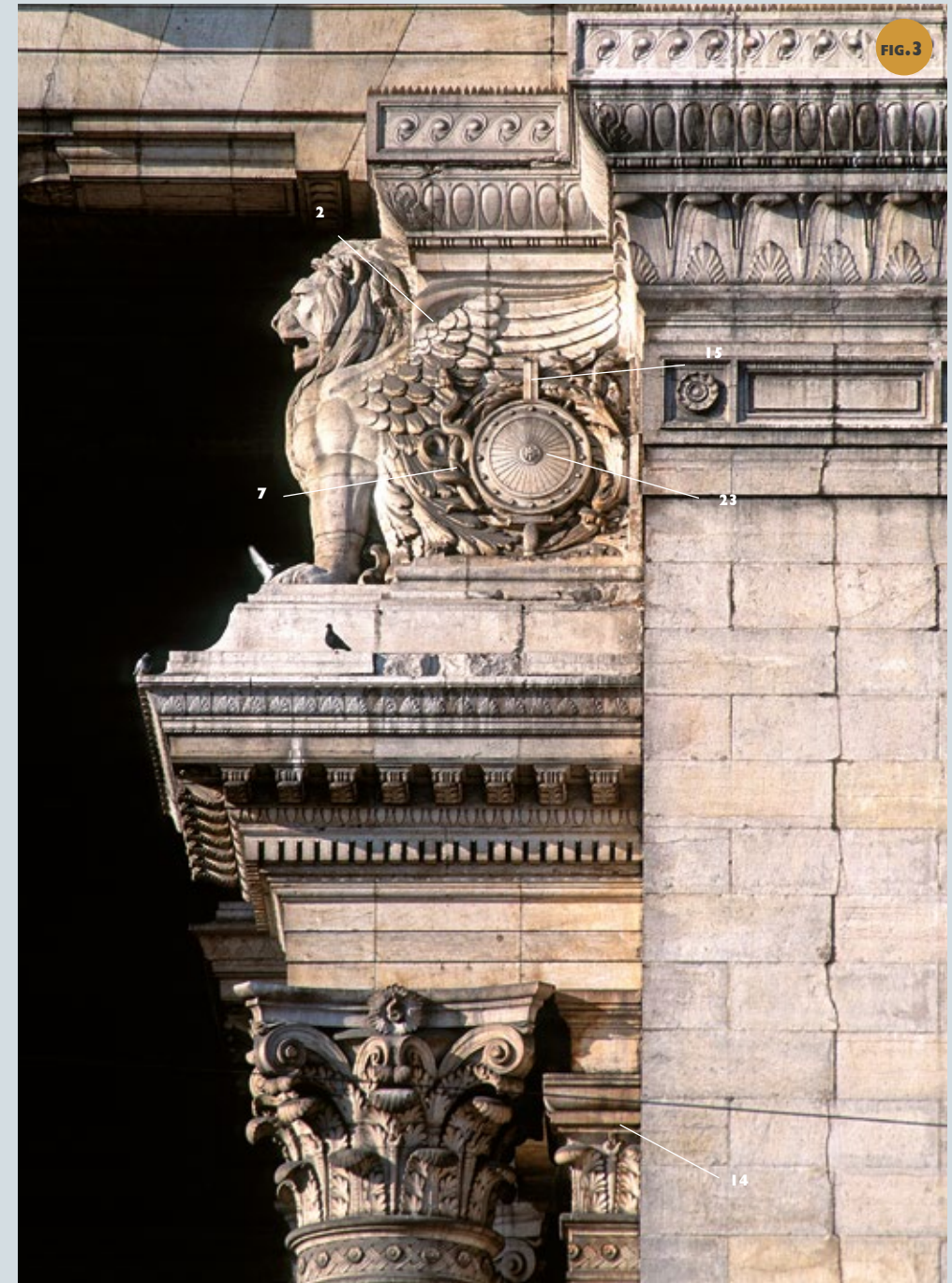

FIG. 6

DE OPDRACHT:

Het Justitiepaleis is opgedragen aan de godin **Minerva - Athena** en niet aan Themis, godin van de burgerlijke rechtspraak of aan Diké, godin van de immanente rechtspraak. Athena is de godin van de wijsheid. Haar persoonlijkheid is complex: hoewel maagd beschermt zij de kinderen, hoewel gekleed in wapenrusting is zij de inspiratiebron van de kunsten en de werken van de vrede. Zij draagt de oorlogsattributen –helm, schild en speer– van haar vader Zeus, maar toch is zij de behoedster van de menselijke beschaving. (Fig. 1-4)

Haar voornaamste attributen zijn:
 de **olijfboom**, symbool van de vrede (Fig. 12-5);
 de **uil**, symbool van wijsheid, voorzichtigheid en vooruitzichtigheid, door de architecten sinds de Middeleeuwen als embleem gekozen (Fig. 4);
 de **slang**, symbool van wetenschap en kennis. (Fig. 3-7);
 Athena wordt traditioneel vereerd op hooggelegen plaatsen. Herinneren we eraan dat Athena een beslissende rol speelt in het oordeel van Orestes door de areopaag van de goden. Orestes werd ervan beschuldigd zijn moeder Clytaemnestra te hebben gedood. Hij had dit gedaan om zijn vader Agamemnon te wreken die bij zijn terugkeer uit Troje door Clytaemnestra en haar minnaar Aegisthus was vermoord. De daad van Orestes had gerechtvaardigd kunnen lijken, indien ook niet Clytaemnestra uit wraak had gehandeld: bij zijn vertrek naar Troje had Agamemnon immers hun dochter Iphigeneia, de oudste zuster van Orestes, op het altaar van Aulis geofferd. Clytaemnestra had een vreselijke misdaad gepleegd. Mocht Orestes de moord op zijn vader ongewroken laten? Maar mocht hij, in een daad van rechtvaardige wraak, op zijn beurt een vreselijke misdaad plegen door zijn moeder te doden die gehandeld had om wraak te nemen voor een even vreselijke misdaad? Omdat zij de dochter van Zeus was, moest de moord op Clytaemnestra worden gevonnisd door de verzamelde goden. Athena was de laatste om te

stemmen en door voor vrijspraak te kiezen, bracht zij de stemmen in evenwicht: zes goden vonden Orestes schuldig, zes andere niet. Bij staking van stemmen verkreeg zij dat Orestes het voordeel van de twijfel kreeg, een principe dat vandaag nog steeds geldt. (Uittreksel uit *Orestes* van Aeschylus - 458 v.J.C.) Orestes zou nog een tweede misdaad begaan: de moord - deze keer totaal ongerechtvaardigd op Neoptolemus (Pyrrhus). Aan Hades, die haar verweet hoe zij gestemd had, antwoordde Athena dat zij tienmaal liever een schuldige vrijsprak dan eenmaal een onschuldige te veroordelen. (Uittreksel uit *Andromachus* van Euripides - 426 v.J.C.) Het **schild van Athena** is te herkennen aan het afgehouden hoofd van Medusa dat erop bevestigd is: een woest gelaat met een haardos van woedende slangen. (Fig. 5) Het hoofd van Medusa werd door Perseus aan Athena geschonken, die hem geholpen had deze Gorgonzuster te overwinnen. De Gorgonen symboliseren het absolute kwaad dat Athena bestrijdt. Ze mogen niet worden verward met de Erinyen of Furiën, wraakgodinnen met een gelijkaardig uiterlijk, die door de goden worden gezonden om misdadigers met waanzin te slaan. Het afgehouden hoofd is een allegorie van de zegevierende strijd van de beschaving tegen alle vormen van het kwaad.

DE SYMBOLEN VAN DE WET:

De **tafels**: een verwijzing naar de stenen tafels waarop Mozes de tien geboden graveerde die hij van God ontving op de Sinaïberg. (Fig. 6-9)
 Het **perkament**: een verwijzing naar het materiaal waarop de mensen de wetten neerschrijven die de menselijke samenleving regelen. Wordt normaliter afgebeeld in de vorm van een open boek of een rol. (Fig. 12-10 en 6-11)
 De **meetlat**: een verwijzing naar het instrument dat door de architect gebruikt wordt. (Fig. 7-12)
 De meetlat trekt een symbolische gedragslijn waarvan men niet mag afwijken.

FIG. 4

FIG. 5

DE SYMBOLEN VAN DE RECHTSPRAAK:

De **weegschaal**: het attribuut van Themis, de Griekse godin van de burgerlijke rechtspraak. De weegschaal vasthouden is symbolisch voor zich onpartijdig tonen. (Fig. 12-13)

De **hand op de koningscepter**: was in het Ancien Régime het teken van de koninklijke macht op het gebied van de rechtspraak. De rechterhand stelt de loyaleit voor. Met twee vingers omlaag is ze het embleem van de rechtsmacht. (Fig. 3-14, 11-14 en 12-14)

Het **zwaard**: weegt samen met de weegschaal het voor en het tegen af en bepaalt het juiste evenwicht. Is het symbool van de rechtspraak die de debatten beslecht en een rechtvaardig oordeel velt. (Fig. 3-15) Het zwaard wordt gewoonlijk afgebeeld met een gebroken punt, om het niet-offensieve karakter van het wapen aan te duiden.

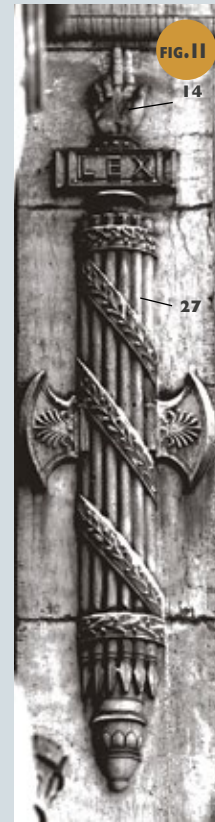
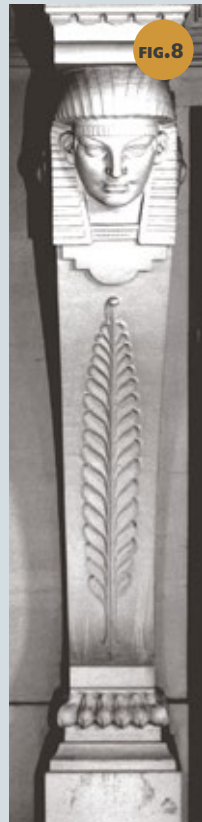
De **toorts**: is een allegorie van de overwinning van het licht op de duisternis. Symboliseert het zoeken van de waarheid, die elke rechtshandeling motiveert. (Fig. 1-16 en 6-16)

De **veer van Maat**: is de ijkmaat waarmee de

Egyptische godin de ziel van de doden weegt. (Fig. 8) Als de met slechte daden bezwaarde ziel van de overledene zwaarder is dan de veer, wordt ze naar de hel gestuurd. Dit symbool omkadert de deur die toegang geeft tot de vroegere cellen van de gevangenen.

De **gevangen slangen** in de muil van de leeuw symboliseren de rol van de rechtspraak: conflicten tussen uiteenlopende belangen vermijden. Twee slangen symboliseren de ambivalentie goed-kwaad van gelijkaardige entiteiten. Gekoppeld met de hermesstaf symboliseren ze het water en het vuur die zowel noodzakelijk als gevaarlijk zijn voor de mens. Door ze met zijn muil vast te houden symboliseert de leeuw de kracht van de rechtspraak en de wet, die voor evenwicht zorgt tussen tegenstrijdige belangen. (Fig. 10)

Het **waterpas**: dit vrijmetselaarssymbool bij uitstek staat voor het evenwicht en de correcte aanwending van de verschillende soorten kennis. (Fig. 6-19)

symboliseert de bestraffende macht van de rechtspraak. De **consulaire lictorenbundel**: wordt algemeen gezien als het symbool van de republikeinse macht. Deze bundel roeden met rode linten rond de steel van een bijl gebonden, was het instrument waarmee de lictoren in de Romeinse oudheid de vonnissen uitvoerden. De olmen- of wilgenroeden dienden om kleinere vergrijpen te bestraffen, de bijl werd gebruikt om de doodstraf te voltrekken. (Fig. 11-27)

De **bliksem van Jupiter - Zeus**: afgebeeld in de vorm van een spoel gevormd door twaalf opgerolde bliksemschichten in rust is het instrument waarvan Zeus zich bedient om met de ontbonden bliksemschichten zijn woede te tonen en de schuldigen te treffen. De bijlbladen die uit de spoel steken verwijzen naar de bijl waarvan de godheid zich bedient om de wolken te klieven en de regen te laten neerstromen. (Fig. 1-28)

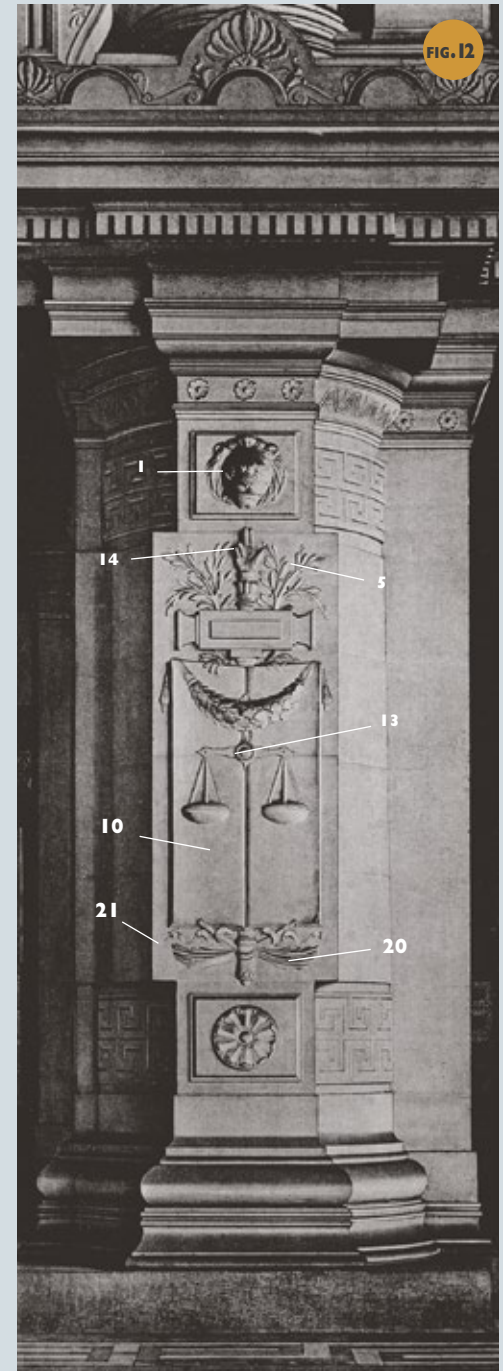
DE ALLEGORIEËN VAN DE RECHTSPRAAK WORDEN VAAK VERGEZELD DOOR: palmtakken (Fig. 7-20 en 12-20), linten (Fig. 6-21, 7-21 en 12-21) of laurierkronen (Fig. 6-22), symbolen van de overwinning en de verdienste.

DE SYMBOLEN VAN DE SOCIALE ORDE:

Het **schild**: dit bij uitstek defensieve wapen betekent allegorisch dat de wet en de rechtspraak de burger beschermen tegen onzekerheid en onrechtvaardigheid. (Fig. 2-23, 3-23 en 9-24)

De **olijfboom**: is een attribuut van Minerva. Hij symboliseert de vrede die slechts kan voortspuiten uit een rechtvaardig vonnis. (Fig. 12-5)

De **degen**: is een steekwapen, in tegenstelling tot het zwaard dat hakt met de snede. De degen

BOUWKOSTEN

Ruwbouw	28.600.000 goudfrank
Andere werken	7.400.000 goudfrank
Hellende vlakken (zijde Miniemenstraat)	2.500.000 goudfrank
Aankoop van de terreinen	6.350.000 goudfrank
Studiekosten en leiding van de werken	1.600.000 goudfrank

Totaal 46.450.000 goudfrank

Hoeveelheden materiaal

metselwerk in baksteen of breuksteen	380.082m ³
(waarvan 106.014 m ³ voor de funderingen)	
Franse en Belgische natuursteen	59.146m ³
(waarvan 32.022 m ³ blauwe hardsteen)	

Totaal 439.228m³

Gemiddelde prijs per m³ voor de uitvoering van:

metselwerk (steigers inbegrepen)	38 F/m ³
baksteenmetselwerk	19 F/m ³
blauwe hardsteen	132 F/m ³
Franse steen	198 F/m ³

Totale oppervlakte van het lijstwerk:	196.364m ²
aantal deuren (alle afmetingen):	1530
aantal ramen (van 1m ² tot 34m ²):	1513

Totale oppervlakte van deuren en ramen:	19.418m ²
Totale oppervlakte van deur- en raamlijsten en lambriseringen:	8.675m ²

Eén groot raam in de voorgevel heeft een oppervlakte die gelijk is aan alle ramen samen van een gewone burgerwoning met een gevelbreedte van ongeveer 7 m.

Het kunstbeeldhouwwerk heeft 557.132 goudfrank gekost.

Indien alle materialen voor het metselwerk van het Justitiepaleis op het Koningsplein zouden worden gestapeld, zou er een stapel van 60 m ontstaan, hoger dan de klokkentoren van de Sint-Jakob-op-de-Koudenberkerk.

BIBLIOGRAFIE

François Wellens, *Nouveau Palais de Justice de Bruxelles, notice descriptive avec atlas*, Brussel, 1881.

Clément Labye, *Le Palais de Justice de Bruxelles considéré aux points de vue artistique, technique, administratif et politique*, Luik, 1885.

Jos Vandenbreeden, "Luister van de 19de eeuwse gevel", in: *Brussel, breken, bouwen. Architectuur en stadsverfraaiing 1780-1980*, tentoonstellingscatalogus, Gemeentekrediet, Brussel, 1979.

Poelaert en zijn tijd, tentoonstellingscatalogus, Gemeentekrediet, Brussel, 1980.

Pierre Loze, *Le Palais de Justice de Bruxelles*, Brussel, 1983.

Jos Vandenbreeden, Françoise Dierkens-Aubry, *De 19de eeuw in België. Architectuur en Interieurs*, Tielt, 1994.

Thomas Coomans, "Le Palais de Justice de Bruxelles, le projet original de Joseph Poelaert (1862) et les différents projets pour le dôme", *Revue des Archéologues et Historiens d'Art de Louvain*, XXXI, Louvain-la-Neuve, 1998.

- HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (NL - FR - ESP - GB)
- HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (NL - FR)
- DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (NL - FR - ESP - GB)
- DE BEGIJNHOFWIJK (NL - FR)
- DE HEIZEL (NL - FR - ESP - GB)
- DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (NL - FR)
- DRIEVOORBEELDEN VAN PASSAGES UIT DE 19de EEUW (NL - FR - ESP - GB)
INT-HUBERTUSGALERIJE - BORTIERGALERIJ - NOORDDOORGANG
- ANDERLECHT DE COLLEGALE - HET BEGIJNHOF - HET ERASMUSHUIS (NL - FR)
- DE ZAVEL DE WIJK EN DE KERK (NL - FR - ESP - GB)
- DEVIJVERS VAN ELSENE EN OMGEVING (NL - FR)
- DE SINT-KATELIJNEWIJK EN DE OUDE HAVENDOKKEN (NL - FR)
- HET LEOPOLDSPARK ARCHITECTUUR EN NATUUR (NL - FR - ESP - GB)
- DE SQUARESWIJK MARGARETA, AMBIORIX, MARIA-LOUIZA EN GUTENBERG (NL - FR - ESP - GB)
- DE ARMAND STEURSSQUARE TE ST-JOOST-TEN-NODE (NL - FR)
- HET KONINGSPLEIN EN DE WARANDEWIJK (NL - FR - ESP - GB)
- DE OBSERVATORIUMWIJK IN UKKEL (NL - FR)
- DE TERVURENLAAN (NL - FR)
- HET WOLUWEDAL (NL - FR)
- DE LOUIZALAAN (NL - FR)
- DE CENTRALE LANEN (NL - FR)
- SINT-GILLIS VAN DE HALLEPOORT TOT DE GEVANGENIS (NL - FR)
- DE RINGLANEN VAN HET ROGIERPLEIN TOT DE HALLEPOORT (NL - FR)
- DE SINT-BONIFATIUSWIJK (NL - FR)
- DE ONZE-LIEVE-VROUW-TER-SNEEUWWIJK (NL - FR)
- DE BRUSSELSE KANALEN (NL - FR)
- DE MARKTPLAATSEN VAN DEVIJFHOEK (NL - FR)
- GANGEN IN BRUSSEL (NL - FR)
- UKKEL, HUIZEN EN VILLA'S (NL - FR)
- DE EERSTE OMWALLING (NL - FR)
- HET TER KAMERENBOS (NL - FR)
- HET JUSTITIEPALEIS (NL - FR)
- DE TER KAMERENABDIJ (NL - FR)
- DE MOLIÈRELAAN EN DE BERKENDAALWIJK (NL - FR)
- DE TUINWIJKEN LE LOGIS EN FLORÉAL (NL - FR)
- BRUSSELSE BIOSCOPEN (NL - FR)
- DE WOLSTRAAT EN HAAR HISTORISCHE GEBOUWEN (NL - FR)
- HET KONINKLIJK DOMEIN VAN LAEKEN (NL - FR)
- KERKHOFEN EN BEGRAAFPLAATSEN (NL - FR)
- GESCHIEDENIS VAN DE BRUSSELSE SCHOLEN (NL - FR)
- DE RINGLANEN VAN DE HALLEPOORT TOT HET ROGIERPLEIN (NL - FR)
- DE ABDIJ VAN DIELEGEM (NL - FR)
- HET VOORMALIGE COUDENBERGPALEIS (NL - FR - GB)
- DE APPARTEMENTS- GEBOUWEN UIT HET INTERBELLUM (NL - FR)
- HET RIJKSADMINISTRATIEF CENTRUM (NL - FR)
- HET GEMEENTEHUIS VAN SCHAARBEEK EN HET COLIGNONPLEIN (NL - FR)
- DE MAROLLEN (NL - FR)
- IN HET HART VAN VORST SINT-DENIJSKERK, ABDIJ, GEMEENTEHUIS (NL - FR)
- DE CAFÉS VAN BRUSSEL (NL - FR)
- HET RURALE ERFGOED (NL - FR)
- HET MILITAIRE ERFGOED (NL - FR)
- BRUGMANN HET PARKZIEKENHUIS VAN VICTOR HORTA (NL - FR)

Collectie **Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis**

De collectie **Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis** wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven. Vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische gegevens met bijzondere aandacht voor stedenbouw en architectuur vormt deze reeks een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

Het Justitiepaleis

Dit werk werd voor het eerst uitgegeven in 2001 op het ogenblik van de bescherming van het Justitiepaleis als grootste Brusselse erfgoed. Het wordt nu, gezien zijn succes, opnieuw uitgegeven.

Het bouwwerk is uitzonderlijk wegens zijn afmetingen, zijn structuur waarvoor de meest performante industriële technieken werden ingezet, zijn architecturale taal die haar inspiratie rechtstreeks bij het werk van de 19e-eeuwse archeologen haalt, een compositie waarbij de vlakverdeling en de gevelopstanden getuigen van een durf en een originaliteit die sindsdien nooit werden geëvenaard. Het Justitiepaleis is een totaalkunstwerk, enig in de wereld, dat bijzondere aandacht verdient op gewestelijk, federaal en internationaal gebied.

Op initiatief van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is dit gebouw vandaag opgenomen op de indicatieve lijst van het Werelderfgoed met het oog op zijn erkenning door de UNESCO.

Charles Picqué,
Minister-voorzitter van de Brusselse
Hoofdstedelijke Regering

9 782930 457772